

Universita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

**Koncepce harmonie ve zlomcích Hérakleita z Efesu:
komentář ke zlomkům B 51, B 8 a B 54**

Vedoucí práce: PhDr. Tomáš Vítek, Ph.D.

Vypracoval: Lukáš Voborský

V Praze, roku 2007

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně,
výhradně s pomocí uvedených pramenů a literatury.

V Praze, dne 12. září 2007

Poděkování

Rád bych poděkoval dr. Vítkovi za pomoc s literaturou a za výborné přednášky a semináře o starém Řecku, řecké filosofii a v glosách také o mnoha dalších vtipných věcech, které na běžných seminářích lidé „nečekají, a které se ani nedomnívají.“

Obsah

Obsah.....	4
1. Úvod.....	5
1.1 Záměr, metoda a struktura práce.....	5
1.2 Použité zkratky.....	7
2. Slovo <i>harmonia</i> v Hérakleitově době.....	8
2.1 Harmonia v pramenech.....	8
2.2 Harmonia u pýthagorejců.....	10
3. Východiska překladu a výkladu při čtení Hérakleitových zlomků B 51, B 8 a B 54	12
3.1 Zlomek B 51.....	12
3.2 Zlomek B 8.....	18
3.3 Zlomek B 54.....	20
4. Koncepce harmonie v Hérakleitově myšlení.....	24
5. Závěr.....	28
5.1 Shrnutí argumentace.....	28
5.2 Bibliografie.....	29
5.3 Příloha.....	32

1. Úvod

1.1 Záměr, metoda a struktura práce

Záměrem této eseje je, jak napovídá její název, předvést výklad pojmu *harmonia* v rámci Hérakleitova myšlení. Tento pojem nese v jeho učení obzvláštní důležitost, neboť zvláště ve zlomcích B 51 a B 54 je slovo *harmonia* použito jako velice obecný obraz, který lze do určité míry vykládat jako symbol nauky o jednotě protikladů a vůbec celé Hérakleitovy filosofie.

Ještě před tím, než načrtnu základní strukturu eseje, je třeba říci několik slov o použité metodě. Studium Hérakleitovy filosofie a vůbec všech presókratiků je komplikováno několika skutečnostmi. Samotný charakter pramenů, tedy zlomky, které se zachovaly buďto jako citace, nebo jako parafráze v dílech jiných autorů, do určité míry znesnadňuje nahlédnout presókratické systémy v jejich celkovosti. Nechci tím samozřejmě říci, že zde zaujetí korektního „vědeckého“ stanoviska není možné, ale spíše, že je třeba mít na mysli řadu věcí, které tuto práci činí obtížnější. Jednou z těchto potíží je rekonstrukce původních textů z rukopisů, které často, díky četnému přepisování, obsahují drobné přepisy, ale i záměny celých slov za slova jiná. Tento druh problémů pak samozřejmě může způsobit posun ve významu jednotlivých výroků, ale i filosofické nauky jako celku. Zároveň považuji za důležité poznamenat, že tento druh práce náleží do sféry filologie; tato esej by však ráda sama sebe prezentovala jako více filosofická, proto korekce, jež výrazně neovlivňují význam výroků budu od příslušných autorit přijímat bez dalšího komentáře, vyvstane-li potřeba. Další nesnáz představuje symbolika, politická situace apod. příslušná dané době a také vývoj významů jednotlivých slov v průběhu času. Všechny tyto problémy je třeba do určité míry brát na vědomí, dříve než se přistoupí k výkladu obsahu. Malé množství zdrojů – z Hérakleita je zachováno přibližně 140 zlomků – také někdy situaci komplikuje. Některé motivy zůstávají trvale předmětem spekulace.

Vzhledem k těmto nesnázím je volba metody důležitým bodem práce. Jako teoretický rámec jsem si v této souvislosti zvolil metodu Hanse-Georga Gadamera, resp. jsem se touto metodou inspiroval.¹ Rozpracování přístupu k jiné tradici a vztahu mezi interpretem a předmětem, který je určitým způsobem historicky (či kulturně) „jiný“, dobře odpovídá výše představené situaci. Gadamer říká a já s ním souhlasím, že člověk je vždy vrostlý do určité tradice, jinými slovy že jeho možné náhledy při hermeneutické práci s předmětem, který pochází z minulosti, jsou omezeny vžitými předsudky, jež jsou příslušné době, kultuře atd. V souvislosti s tématem této práce se podobné předsudky objevují například při práci se slovem *harmonia*, klíčovým pojmem celé eseje, neboť význam tohoto slova byl v Hérakleitově době značně jiný než dnes. Záměrem Gadamerovy metody nicméně není odbourání veškerých předsudků, ale jejich přivádění na vědomí. Samotná pozice, ze které jako interpretující subjekty vycházíme, je totiž vždy dána předporozuměním, horizontem, který je dán tradicí. Při práci s minulým jde tedy o to poznávat ho v jednotlivých obrátcích „hermeneutického kruhu“, který značí přecházení mezi celkem významu a jednotlivými momenty, ve kterých získáváme porozumění a poznatky ohledně příslušného textu nebo předmětu zkoumání. Samotný počátek rozumění, kdy si postupně začínáme o předmětu „dělat jasno“, je závislý na našem předporozumění, na které jako na háčky zavěšujeme nově získané obsahy. Předporozumění, zakořeněnost v tradici, slouží jako výchozí kontext, ve kterém zkoumanou látku interpretujeme. Se zvětšujícím se objemem znalostí se hermeneutický kruh

¹ Viz Gadamer, *Problém dějinného vědomí*, zejm. str. 48-49. K pojmu „horizontu“ rozumění (jako toho, co skýtá určité možnosti vidění, ale co vidění také nutně omezuje), jež je z podstatné části konstituován dějinně, viz Gadamer, *Wahrheit und Methode*, str. 286-290.

dále otáčí a při každé otáčce vyřadí další dříve neviděné předsudky ohledně předmětu (anebo potvrdí; předsudky mají i pozitivní roli); tento pohyb, od částí k celku a zpět, však nikdy neustává, tudíž je naše porozumění vždy do určité míry zabarveno tradicí. Tento motiv lze interpretovat také jako produktivitu časového odstupu v rámci zkoumání. Nejde tedy o to se vzdát svého horizontu, ale postavit svůj horizont a obraz zkoumaného horizontu vedle sebe; získané znalosti pak na teoretické rovině metody nevisí ve vakuu, ale jsou součástí proudu, který spojuje tradici naši a tradici, z níž pochází zkoumaný předmět. Naše dějinnost je zde metodicky zohledněna. Vstupem do tohoto metodického rámce se tak lze vyhnout jistému historickému relativismu a přitakat faktu, že to v dějinách „jiné“ sděluje, bez ohledu na svou situovanost či na svůj horizont, pravdu, která je pro nás do určité míry platná a srozumitelná.

Dále bych chtěl upozornit na to, jaký budu volit přístup při výkladu Hérakleitovy řeči. Bohatost vyjadřovacích prostředků a narážky na dobové autority, což jsou prvky pro Hérakleita typické, mě vedou k přesvědčení, že pro správné a hluboké pochopení jeho výroků je třeba při překladu i výkladu držet co možná nejvíce významů, které nám řecký text nabízí. S ohledem na tuto skutečnost budu v dalších částech této eseje přistupovat k jednotlivým zkoumaným zlomkům – záměrem bude samozřejmě odhalit hlavní význam nebo nejvhodnější překlad, ale zároveň budou dle možností drženy i další významové vrstvy.

Poslední věc, jež se týká metody a kterou bych rád zmínil, se týká práce se sekundární literaturou. Objem monografií a článků o Hérakleitovi je rozsáhlý, přičemž však neplatí, že jde vždy o literaturu kvalitní. Práce často opakují pozice dřívějších autorů, případně je jen lehce upravují. Obsáhlá a skutečně přínosná díla představují jen zlomek celkového množství. Právě z těchto důvodů v rámci eseje cituji pouze několik zdrojů, neužívám pozice všech autorů, jejichž práce uvádím v bibliografii. Vyskytuje-li se v literatuře nějaká zajímavá diskuse mezi autory, „špičkování“ ohledně některého z důležitých témat, které s předmětem eseje souvisí, ale není přímo jeho součástí, uvádím ji v poznámkách pod čarou. Některé pozice, které přímo nesouvisí s hlavním tématem eseje, jsem, s ohledem na žádaný rozsah a také s ohledem na jeho zaměření, nucen jen po krátké rekapitulaci přejímat.

Nyní načrtnu základní strukturu práce. Esej je rozdělena do tří hlavních částí. První část odhaluje dobový kontext v souvislosti se slovem *harmonia*; záměrem je narušit naše zažitě předporozumění v souvislosti s tímto výrazem. V této části se zabývám významem tohoto výrazu v pramenech příslušných Hérakleitově době i pozdějšími ozvuky. V další části práce přistupuji ke čtení jednotlivých zlomků, ve kterých se slovo *harmonia* vyskytuje. Záměrem této analýzy je uvedení čtenáře do kontextu Hérakleitova myšlení a předvedení překladových a výkladových možností spojených s příslušnými zlomky. Ve třetí, poslední části práce přistupuji k vlastní interpretaci motivu harmonie v kontextu Hérakleitova myšlení jako celku, zejména pak v souvislosti s naukou o všeobecné plynulosti věcí a naukou o jednotě protikladů.

Nakonec bych rád uvedl několik poznámek k formální stránce práce. V rámci hlavního textu obecně přepisuji starořecká slova latinkou. Znění klíčových zlomků a pasáží, které jsou jazykově důležité, je psáno alfabetou. Co se týká překladu zlomků, používám ve většině případů překlady Zdeňka Kratochvíla (edice DK), přičemž platí, že zlomky jsou ocitovány v poznámce pod čarou při prvním výskytu v textu. Pro přehlednost je též možné nahlížet do přílohy, kde jsou obsaženy všechny použité zlomky řady B v Kratochvílově čtení a překladu seřazené podle čísel. Přepisy řeckých jmen odvozují z knihy *Slovník antické kultury* nakladatelství Svoboda.² V citacích používám pouze příjmení autorů a název díla (případně jeho zkratku), podrobné bibliografické údaje jsou k nalezení v bibliografii na konci textu.

² Podrobné údaje viz bibliografie.

1.2 Použité zkratky

HGP	Guthrie, W. K. C., <i>A History of Greek Philosophy I.</i>
ATH	Kahn, C. H., <i>The Art and Thought of Heraclitus</i>
DK	Diels, H., Kranz, W., <i>Die Fragmente der Vorsokratiker</i>
HCF	Kirk, G. S., <i>Heraclitus: The Cosmic Fragments</i>
DP	Kratochvíl, Z., <i>Délský potápěč k Hérakleitově řeči</i>
LSJ	Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., <i>A Greek-English Lexicon</i>
HGTSC	Marcovich, M., <i>Heraclitus, Greek Text with a Short Commentary</i>
OH	Vlastos, G., <i>On Heraclitus</i>
Z. K.	Zdeněk Kratochvíl
K. S.	Karel Svoboda

2. Slovo *harmonia* v Hérakleitově době

2.1 *Harmonia* v pramenech

Jak již bylo řečeno, slovo *harmonia* (v Hérakleitově íónském dialektu *harmoníe*) se v dochovaných pramenech vyskytuje hned v několika různých významech. Dříve než bude možné přistoupit k interpretaci konkrétních zlomků, je pro jasnost třeba shrnout různá užití tohoto slova. Prvním krokem bude upřesnění doby.

Období, které spadá do sféry zájmu tohoto eseje, je přirozeně ohraničeno délkou Hérakleitova působení. Podle Díogena Laertia³ dosáhl Hérakleitos *akmé* (tj. věku 40 let) v době 69. olympiády, která je datována mezi léta 504 a 501 př. Kr. Tato datace byla podle většiny badatelů pravděpodobně převzata od kronikáře Apollodóra. Vrchol Hérakleitovy tvorby lze klást do okolí roku 500 př. Kr., jako hlavní argumenty pro Apollodórovu dataci, jež je v jádru odvozena od doby vlády perského krále Dáreia (521 – 487 př. Kr.), slouží především narážky na Pýthagoru, Xenofana a Hekataia přítomné v Hérakleitově díle,⁴ stejně jako některé pasáže z Parmenida, které lze jen těžko vyložit jinak než jako kritické odkazy na Hérakleitovu koncepci (nejnápadnější je to u zlomku 6, 8-10,⁵ zlomku 8, 57-8 a zlomku 4, 3-4).⁶

Slovo *harmonia* je substantivní formou pocházející od kmenů representovaných slovesy *ararískó* a *harmozó*.⁷ Podle Liddell–Scottova Lexikonu⁸ nese především významy jako „způsob spojení či upevnění, zapadání do sebe“, „spoj, spojení, steh“, „stavba, rám, struktura“, ale také „dohoda“ nebo „řád“. Další významy jsou spojeny s hudbou – „ladění“, „stupnice“, „intonace či výška tónu“, „souzvuk“, ale také „oktáva“. Za nejstarší výskyt se považuje pasáž z Homérovy *Odyseie*,⁹ kde si Odysseus na příkaz Kalypsó staví vor. Na tomto místě slovo *harmonia* nabývá výše uvedeného významu „spoj“ – „provázání“, „propojení“ či „pouto“. Podle Kratochvíla¹⁰ jde často také o spoj, který „provazuje napříč“, tj. o spojení, který provazuje něco, co by jinak mělo tendence se rozbíhat.

Harmonia je také významově blízká slovesu *harmozó*. Není sice pravidlem, že se sloveso a jemu příslušné odvozené substantivum zcela shoduje ve významech, nicméně v tomto případě je shoda poměrně značná. Významy tohoto slovesa můžeme rozdělit na dva proudy: určitý druh spojení či spojování a prvek řádu přítomný v této činnosti.¹¹ Odpovídající význam slova *harmonia* ve smyslu „způsob spojení či spojování“ je k nalezení u Homéra (jde o

³ Díogenés Laertios, *Vitae philosophorum*, IX, 1.

⁴ B 40 „Mnohoučenost rozumu nenaučí: jinak by byla naučila Hésioda i Pýthagora a dále Xenofana a Hekataia.“ Př. Z.K.

⁵ Zde je však třeba brát na zřetel diskusi ohledně textového znění Hérakleitova zlomku B 51 (viz níže). Dříve než se začne hledat shoda s Parmenidem, je třeba slovo *palintropos* nejdříve doložit u Hérakleita, jak správně poznamenává Vlastos (*OH*, str. 350 pozn. 30). Další argumenty pro podporu názoru, že Parmenidés narážel na Hérakleitovo učení viz Vlastos, *OH*, str. 341 pozn. 11.

⁶ Nechci zde uvádět celistvou argumentaci a výčet autorů, kteří se přiklánějí na jednu, nebo druhou stranu. Přijímám Guthrieho stanovisko, že u Parmenida existuje přinejmenším několik narážek na Hérakleitovu nauku a že Reinhardtova teorie, že Parmenidés působil dříve než Hérakleitos, je dnes již zcela opuštěna. Pro podrobnější analýzu problému viz Guthrie, *HGP*, str. 408, pozn. 2.

⁷ Pro podrobnější výklad významové souvislosti slova *harmonia* doporučuji první ze tří článků o harmonii řecké autorky Vouly Lambropoulou, *On Harmony*.

⁸ *LSJ* s.v. *harmonia*, str. 244.

⁹ V, 248, „τέτρηεν δ' ἄρα πάντα καὶ ἤρμοσεν ἀλλήλοισιν, γόμφοισιν δ' ἄρα τήν γε καὶ ἀρμονίησιν ἄρασσεν.“; ale také V, 361-362, „ἄφρ' ἂν μὲν κεν δοῦρατ' ἐν ἀρμονίησιν ἀρήρη, τόφρ' αὐτοῦ μενέω καὶ τλήσομαι ἄλγεα πάσζων“.

¹⁰ *DP*, str. 267.

¹¹ Viz nicméně *LSJ* s.v. *harmozó*, str. 243.

význam „spoj“ podobný jako nese slovo *gomfos*).¹² Užití slova *harmonia* přímo ve smyslu řádu se vyskytuje pouze jednou u Aischyla,¹³ je však zjevné, že tento aspekt je v celkovém významu slova *harmonia* veskrze přítomný. Už při stavbě Odysseova voru šlo o spojení, které podléhá určitému řádu a záměru.

Hudební význam slova se vyvíjel postupně, můžeme ho však sledovat v průběhu celého starověku; už prvotní význam, zdá se, vyzníval ve smyslu určitého „spojení jednotlivých tónů v celek v souladu s určitým řádem“. Specializovaný hudební význam slova *harmonia* se objevuje od raného 5. století př. Kr., což dokazuje například jeho výskyt u Pindara¹⁴ jakožto „zvláštní druh stupnice“. U Filoláa¹⁵ se vyskytuje ve významu „způsob ladění“, „stupnice“. Za povšimnutí stojí, že žádný z těchto významů, zdá se, nenaznačuje hudební harmonii v současném smyslu, tj. souzvuk několika naráz znějících tónů, ale spíše to, co je v současnosti nazýváno melodií, tj. po sobě znějící tóny. V každém případě ale tato otázka nemůže být pro malý počet výskytů definitivně vyřešena.¹⁶ U pýthagorejců má *harmonia* hudební konotace jakožto „hudba sfér“, jak ji známe z Aristotela,¹⁷ přičemž však nese i výše uvedené významy. Případný vliv pýthagorejců na Hérakleitovo pojetí harmonie bude podrobněji vyložen níže.

Dalším významem, který toto slovo neslo už v Hérakleitově době, je „dohoda“ nebo „shoda“ mezi znesvářenými stranami.¹⁸ U Hésioda¹⁹ a v homérském *Hymnu na Apollóna*²⁰ je *Harmonia* bohyní; v prvním případě dítětem Área a Afrodíty, v druhém Afroditíným doprovodným božstvem. Kirk se domnívá,²¹ že takto personifikovaná *harmonia* může také representovat dohodu mezi lidmi. V *Iliadě*²² má pak *harmonia* v plurálu význam „dohody“.

Výše uvedené významy slova *harmonia* se v pramenech objevují v určitém časovém sledu. Přesto však nelze říci, zda se významy tohoto substantiva, stejně jako sloves, z nichž bylo toto slovo odvozeno, vyvíjely shodně se sousledností, kterou nám naznačují prameny. Výskyt těchto slov není nakonec tak častý, abychom mohli z jednotlivých nálezů usuzovat na

¹² Viz výše, pozn. 9

¹³ *Prometheus Vincitus*, 550-551, „οὐποτε < > τὰν Διὸς ἄρμονίαν θνατῶν παρεχίασι βουλαί.“

¹⁴ *Nemean*, IV, 44 n., „ἐχύφαινε, γλυκεῖα, καὶ τόδ' αὐτίκα, φόρμιγγ, Λυδία σὺν ἄρμονίᾳ μέλος πεφιλημένον Οἰνώνα τε καὶ Κύπρω.“

¹⁵ Viz Filoláův zlomek DK 44 B 6, „ἄρμονίας δὲ μέγεθος ἐστὶ συλλαβὰ καὶ δι' ὄξειαν· τὸ δὲ δι' ὄξειαν μείζον τὰς συλλαβὰς ἐπογδοοί. ἔστι γὰρ ἀπὸ ὑπάτας ἐπὶ μέσσαν συλλαβὰ, ἀπὸ δὲ μέσσης ἐπὶ νεάταν δι' ὄξειαν, ἀπὸ δὲ νεάτας ἐς τρίταν συλλαβὰ, ἀπὸ δὲ τρίτας ἐς ὑπάταν δι' ὄξειαν· τὸ δ' ἐν μέσσει μέσσης καὶ τρίτας ἐπόγδοον· ἂ δὲ συλλαβὰ ἐπίτριτον, τὸ δὲ δι' ὄξειαν ἡμιόλιον, τὸ διὰ πασᾶν δὲ διπλόον. οὕτως ἄρμονία πέντε ἐπόγδοα καὶ δύο διέσεις, δι' ὄξειαν δὲ τρία ἐπόγδοα καὶ διέσεις, συλλαβὰ δὲ δὴ ἐπόγδοα καὶ διέσεις.“

¹⁶ Srov. Platón, *Symp.*, 187b, „Vždyť přece by nemohla býti harmonie z prvků dosud ještě se různících, vysokého a hlubokého, neboť harmonie je souzvuk [*hé gar harmonia symfónia estin*], souzvuk pak je jakási shoda – aby však shoda byla mezi věcmi se různícími, dokud se různí, je nemožno; avšak zase, co se různí a neshoduje, nemůže projevit harmonii.“ Ztotožnění slov *harmonia* a *symfónia*, které zde Platón provádí, je i v jeho době poměrně výjimečné, nicméně jde o jeden z výskytů, které jsou Hérakleitově době nejbližší. Kahn (*ATH*, str. 196, pozn. 260) k této pasáži (ačkoli ji přímo nejmenuje) poznamenává, že identifikace slov *harmonia* a *symfónia* naznačuje, že minimálně od doby Platónovy dále dochází k významovému posunu, kdy začíná ustupovat materiální a strukturální význam harmonie jakožto „spojení“ (v řemeslech apod.) před významem hudebním, který se přeneseně vztahuje i na sféru morálně-politickou. S tímto postřehem mi nezbyvá než souhlasit – současný význam harmonie je v souladu s tímto trendem.

¹⁷ *De caelo*, 290b12

¹⁸ Srov. české slovo „spoj-enectví“

¹⁹ *Theogonie*, 934-937, „αὐτὰρ Ἄρηι ῥινοτόρω Κυθήρεια Φόβον καὶ Δεῖμον ἔτικτεδεινούς, οἱ τ' ἀνδρῶν πυκινὰς κλονέουσι φάλαγγας ἐν πολέμῳ κρούεντι σὺν Ἄρηι πτολιπόρθῳ, Ἄρμονίην θ', ἦν Κάδμος ὑπέρθυμος θέτ' ἄκοιτιν.“

²⁰ 194-196, „αὐτὰρ εὐπλόκαμοι Ξάριτες καὶ εὐφρονδῦ Ὀραι Ἄρμονίη θ' Ἡβη τε Διὸς θυγάτηρ τ' Ἀφροδίτη ὀρξεῦντ' ἀλλήλων ἐπὶ καρπῷ ξεῖρας ἔξουσai.“

²¹ *HCF*, str. 207.

²² *Il.*, XXII, 255, „τοὶ γὰρ ἄριστοι μάρτυροι ἔσσονται καὶ ἐπίσκοποι ἄρμονιάων.“

postupné rozšiřování a rozvoj významu.²³ Na druhou stranu lze považovat za vysoce pravděpodobné, že všechny výše uvedené významy Hérakleitos mohl slovu *harmonia* v různých souvislostech připisovat nebo že si jich byl přinejmenším vědom.

2.2 Harmonia u pýthagorejců

Pýthagorejské vnímání slova *harmonia* zahrnuje z výše uvedených významů hned několik. Tento výraz hraje podle Aristotela v jejich filosofické koncepci společně s naukou o číslech poměrně významnou roli.²⁴ Zahrnuje jakýsi světový řád vnímaný jako harmonie prvků, která je určena čísly nebo číslem, jejichž vliv zřejmě představoval jeden ze základních kamenů pýthagorejského učení.²⁵ Základním cílem pýthagorejského způsobu života stejně jako jejich nauky bylo sjednocení s božským.²⁶ Cesta k tomuto cíli vede přes kultivaci božského prvku v nás, neboť jedině díky shodné podstatě nás a celku světa je možné se skutečně božskému přiblížit. Tato nauka je založena na tzv. „emanační teorii“, která říká, že stejně můžeme poznat jedině skrze stejné – jednoduše řečeno podle této teorie získáváme smyslové poznání díky tomu, že z věcí vyzařují drobné částičky, které svou povahou odpovídají našim smyslovým orgánům; proto můžeme poznávat svět smysly. Tato teorie, jejímž představitelem je např. Empedoklés, byla zřejmě v 5. století př. Kr. uznávanou filosofickou koncepcí. Můžeme ji nalézt například u Platóna;²⁷ z Empedokleova zlomku B 133²⁸ vyplývá, že božské nemůžeme vnímat běžnými smyslovými orgány, což dává v souvislosti s emanační teorií smysl. Vzhledem k tomu, že ale vědění o božském máme, musí v nás být určitý božský prvek (někdy ztotožněný s ohněm nebo aithérem), díky kterému tohoto vědění nabýváme. Platón tuto nauku explicitně formuluje v *Ústavě*,²⁹ společným prvkem je zde *kosmos* přítomný v člověku i v pohybech nebeských těles.³⁰ Sledování pohybů nebeských těles podle něj ovlivňuje duši člověka a přibližuje ho božskému.³¹ Podobný názor, který lze označit do jisté míry pýthagorestvím inspirovaný, nalezneme i v *Tímaiu*.³²

Pro srovnání nyní uvedu pasáž z Platóna, kde jsou vyjádřeny jeho názory na pýthagorejské pojetí harmonie. Je samozřejmě otázkou, nakolik tato pasáž skutečně reprodukuje pýthagorejské koncepce a nakolik jde o Platónovu interpretaci těchto koncepcí. Bez ohledu na to však jde o jeden z mála zdrojů, které máme k dispozici. Hérakleitovo myšlení a jeho pojetí harmonie je totiž pravděpodobně od toho pýthagorejského odlišné; bylo by ostatně zvláštní, kdyby Hérakleitos přitakával Pýthagorově učení, když na něj na tolika místech otevřeně útočil (B 40, 81 a 129).³³ Pýthagorejské pojetí harmonie jakožto usmíření a jakési „láskyplné“ splynutí protikladů je navíc ještě nyní přítomno v našem každodenním používání tohoto slova; tento vliv je třeba brát při práci s Hérakleitovým pojetím harmonie na

²³ Viz Lambropoulou, *On Harmony*, str. 185

²⁴ Aristotelés, *Metaph.*, 986a1

²⁵ Tamtéž, 987b28 a 986a5 n.

²⁶ Jak říká o pýthagorejcích Aristoxenos, viz *Ap. Iambl. V.P.* 137 (= DK 58d2); srov. též Guthrieho výklad (*HGP*, str. 199).

²⁷ *Meno*, 76a.

²⁸ „Nelze však božstvo přiblížit očím, by v dosahu bylo, ani rukama nelze je uchopit, kudy přec hlavní cesta přemluvy lidem vždy vpadá do jejich mysli.“ Př. K.S.

²⁹ *Resp.*, 500c n.

³⁰ V překladu Františka Novotného jsou člověk i příslušná jsoucna označeni slovem „spořádaný“.

³¹ Platón, *Resp.*, 500d, „Tedy filosof, stýkaje se s božským a spořádaným, stává se spořádaný a božským, pokud jen člověku možno...“

³² Platón, *Tim.*, 47b-c.

³³ B 81 „[... příchod řečníků... <o Pýthagorovi>] Je vůdce podvodníků.“

B 129 „Pýthagorás, syn Mnésarchův, provozoval zkoumání nejhorlivěji ze všech lidí, a vybrav si tato sepsání, vytvořil si svoji moudrost: mnohoučenost, zběhlost ve špatnosti.“ Př. Z.K.

vědomí. V této souvislosti je důležitá výše avizovaná pasáž, řeč lékaře Eryximacha ze *Symposia*, který své spolustolovníky seznamuje s povahou svého řemesla.³⁴

Tento úryvek jakoby naznačoval, že hérakleitovská harmonie je soulad, který vyrůstá ze sladění dříve protikladných sil ve smyslu jejich „neutralizace“. Takový přístup byl vlastní právě lékařství, které vycházelo z pýthagorejské tradice a jehož představitelem byl například Alkmeón z Krotónu. Podle něj je zdraví stejně, jako pro Eryximacha, důsledkem rovnováhy prvků v těle³⁵ – horkého a chladného, vlhkého a suchého atd. Na konci své řeči Eryximachos zmínkou o hudbě přiznává svou závislost na pýthagorejském myšlení. Naproti tomu Hérakleitovo pojetí harmonie je spíše spojeno se zachováním protikladnosti, jak se ukáže níže a jak dosvědčují některé ze zlomků (B 53, 80 a A 22, 1).³⁶ Otázkou je, zda tuto interpretaci zastával pouze Eryximachos, nebo i sám Platón. V dialogu *Sofistés* Platón ukazuje,³⁷ že rozumí Hérakleitovi jinak, naznačuje, že naproti Empedokleovi zastává stálou koexistenci protikladných sil. Zdá se tedy, že Platón nechal svého Eryximacha záměrně přirovnat Hérakleita k pýthagorejčům; s ohledem na to, že tato postava je v *Symposiu* vykreslena jako nepřiliš důvtipná, se není čemu divit. „Přísnější Músy“ v pasáži z dialogu *Sofistés* přirozeně představují Hérakleita, oproti tomu „mírnější“ mají představovat Empedoklea. Hérakleitova harmonie tedy z Platónova pohledu vždy znamená společnou přítomnost protikladných tendencí, svár nikdy neustává; naproti tomu podle Empedoklea se stavy harmonie a sváru střídají v časovém sledu.

Celkově můžeme předpokládat, že Hérakleitos byl obeznámen se všemi výše zmíněnými významy slova *harmonia* – ať už s významem hudebním ve smyslu „stupnice“ nebo „ladění“, významem ve smyslu „způsob spojení“ nebo významem obecnějším ve smyslu utváření určitého celku na základě rozumových principů řádu či poměru. Náznaky pýthagorejského pojetí, které byly předvedeny v Platónově podání, mohly, vzhledem k Hérakleitově pravděpodobné znalosti pýthagorejského pojetí harmonie a vzhledem k potřebě se vůči Pýthagorovi kriticky vymezit, také ovlivnit jeho vlastní chápání tohoto pojmu.

³⁴ Platón, *Symp.*, 186d nn., „Nebot' [lékař] musí býti s to, aby zcela nepřátelským živlům v těle způsoboval přátelství a vzájemnou touhu. Nepřátelské jsou živly navzájem protivné, studené teplému, hořké sladkému, suché vlhkému a tak i všechny ostatní; náš praotec Asklépios tím, že uměl mezi těmito živly zjednat lásku a svornost, jak říkají naši básníci a jak já věřím, založil naše umění. ...že je tomu právě tak s hudbou, jest patrné každému na první pohled, jak snad chce říci i Hérakleitos, ač se dobře nevyjadřuje. Praví totiž, že 'jedno, obsahující v sobě různost, je samo se sebou ve shodě, jako harmonie luku a lry'. Ale je velmi nelogické říkat, že harmonie chová v sobě různost nebo že se skládá z věcí ještě se různících. Snad chtěl říci to, že vznikla ze zvuků dříve se různících, vysokých a hlubokých, které však později byly uvedeny v soulad působením hudebního umění.“ Př. František Novotný.

³⁵ Viz Alkmeónův zlomek B 4, „Alkmaión říká, že se zdraví udržuje rovnoprávností sil, vlhka a sucha, chladna a tepla, kyselého a sladkého i ostatních a že jedinouvláda v nich působí nemoc, neboť jedinouvláda jedné z dvou sil je zhoubná. A nemoc vzniká, pokud jde o příčinu, z nadbytku tepla nebo chladna; pokud jde o podnět, z nadbytku nebo nedostatku pokrmů; pokud jde o místo, v krvi, míše nebo mozku. Arci vznikají tam někdy nemoci též z vnějších příčin, jako z některých vod nebo z krajiny nebo z námahy nebo z násilí apod.“ Př. K.S.

³⁶ B 53 „Zápas je všech otec, všech král: jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi; jedny činí otroky, jiné svobodnými.“

B 80 „Je třeba vědět, že zápas je společný, a právo je sporem, a všechno vzniká sporem a nutností.“

A 22, 1 „A Hérakleitos káral toho, kdo napsal: 'Kéž by zahynul svár mezi bohy i mezi lidmi.' Vždyť bez vysokého a nízkého <tonu> by nebyl souzvuk a bez samce a samice, kteří představují protiklady, by nebyly živé bytosti.“ Upr. př. Z.K.

³⁷ Platón, *Soph.*, 242d, „Avšak později kteréi Músy íónské a sicilské přišly na myšlenku, že je nejjistější obě ta mínění spojití a říci, že jsoucno jest množství i jedno a že je udržováno pohromadě nepřátelstvím a přátelstvím. 'Vždy se totiž rozchází i schází,' říkají přísnější z těchto Mús; ale mírnější uvolnily zásadu, že tomu je stále tak, a říkají, že vše je střídavě tu jedno a přátelské, a to působením Afrodity, jindy zase mnohé a samo sobě nepřátelské jakýmsi svárem.“ Upr. př. František Novotný a Z.K.

3. Východiska překladu a výkladu při čtení Hérakleitových zlomků B 51, B 8 a B 54

Přímé zlomky z Hérakleita, ve kterých se vyskytuje slovo *harmonia*, jsou pouze tři. Jde o zlomky B 51, B 8 a B 54. Níže následuje jejich výklad, vždy uvozený pracovní verzí překladu. Textové znění je totiž v některých bodech sporné a překlad stejně jako případné korekce řeckého textu jsou často ovlivněny výkladem.

3.1 Zlomek B 51

- 1 Nechápu,
jak neshodné se sebou souhlasí:
 - 3 spojení, které se obrací zpátky,
tak jako u luku a lyry.
-
- 1 οὐ ξυνιᾶσιν
ὅκως διαφερόμενον ἑωυτῶ ὁμολογέει·
 - 3 παλίντροπος ἁρμονίη,
ὅκωσπερ τόξου καὶ λύρης.

Výklad tohoto zlomku komplikuje několik problémů spojených s přesným textovým zněním, stejně jako několik dalších potíží, jež se týkají gramatické stavby. Dříve než přistoupím k interpretaci, bude třeba se s těmito problémy přiměřeně vypořádat, zároveň se však nelze vyhnout odbočkám, neboť překlad a výklad jsou, zvláště u tohoto druhu Hérakleitových zlomků, mezi sebou úzce propojeny. V krátkosti společně s různými možnostmi čtení zlomku, popř. jeho částí, vyložím i základní interpretační východiska, která různá čtení naznačují.

Hned v první části zlomku není zcela jasné, jaký je podmět slovesa *ou xyniasin*. Vzhledem k celkovému tónu zlomku je ale pravděpodobně, že jde o *hoi anthrópoi* či spíše *hoi polloi*.³⁸ Spojení *ou xyniasin* významově odpovídá slovu *axynetoi* ze zlomku B 1, jde tedy o odkaz na obecnou neschopnost většiny rozumět. Čím je ale to, čemu „většina lidí“ nerozumí nebo to nechápe? „Nechápe“ ze zlomku B 51 jsou zjevně ti samí jako ve zlomku B 1 či B 34.³⁹ Jak si povšiml Kirk,⁴⁰ neznamená sloveso *synienai* (či *xynienai*) pouze „rozumět“, ale také „pojmout smysl“,⁴¹ čímž se snadno dostaneme k další významové vazbě. Logos ze zlomku B 1 k nám neustále „mluví“, ale my ho nejsme schopni pojmout. Máme totiž „barbarské duše“,

³⁸ Ve shodě s některými badateli (Kirk, Kratochvíl) zastávám názor, že samotné použití plurálu u Hérakleita často značí negativní tón, přičemž cílem jsou „ti mnozí“ či „většina“, kterou Hérakleitos opovrhne (viz zlomky B 104 a B 39). Srov. se zlomky B 1 a 56, kde jsou podměttem *anthrópoi* a *hoi anthrópoi*, a se zlomky B 17 a 29, kde jsou podměttem *polloi* a *hoi polloi*. Další zlomky, ve kterých není vyjádřený podmět, ale cílem je s nejvyšší pravděpodobností „špatná většina“, jsou zlomky B 15, 20, 23, 72 a 104.

³⁹ B 1 „Vůči řeči [*logos*] platné vždy nechápejí jsou lidé, jak předtím než ji slyšeli, tak poté, co uslyší prvně. Ačkoliv se všechno děje podle této řeči, podobají se nezkušeným, když zakoušejí taková slova i díla, jak je já vykládám, když každé rozlišuji podle přirozenosti a ukazuji, jak se to s nimi má. Ostatním lidem však zůstává skryto, co dělají, když bdí, tak jako zapomínají, <co dělají,> když spí.“

B 34 „Když nechápejí uslyší, podobají se hluchým; výrok jim dosvědčuje: jsouce zde, jsou nepřítomni.“ Př. Z.K.

⁴⁰ *HCF*, str. 203 n.

⁴¹ Viz také *LSJ* s.v. *syniemi*, II, 1 a 2; srov. pak II, 3.

jak Hérakleitos říká ve zlomku B 107,⁴² tj. nerozumíme řeči, kterou k nám Logos promlouvá. Při interpretaci zbytku zlomku je tedy třeba držet významovou souvislost s Logem.

Ve druhém řádku zlomku představuje problém sloveso *homologeí*. V Hippolytově rukopise sice toto slovo stojí,⁴³ někteří autoři však vynaložili značné úsilí, aby prokázali, že je třeba místo *homologeí* číst platónské *symferetai* či *xymferetai*. Kirk se ve své knize odkazuje na Zellera,⁴⁴ který jako první zastával pozici, že čtení *homologeí* je chyba v textu způsobená tím, že toto sloveso bylo použito v předcházejících dvou větách rukopisu. Pasáže z Platóna, ve kterých se objevují parafráze tohoto zlomku, již byly uvedeny výše.⁴⁵ V obou úryvcích je podmětem výroku „Jedno“, *to hen*. Ve zlomku B 51 je však použito participium, které lze vykládat jako by zde byl zamlčený člen; takový výklad nemůžeme v Hérakleitově případě vyloučit.⁴⁶ Jde tedy spíše o obecné tvrzení, které postihuje vše, co je neshodné. Platónovo Jedno je zde tedy možné vykládat jako konkrétní interpretaci tohoto obecného tvrzení. Přesto lze tyto pasáže považovat za relevantní interpretace Hérakleitových myšlenek, pro mě z toho však nevyplývá,⁴⁷ že odkazují na znění zlomku, kde sice není podmětem *to hen*, ale je zde místo slovesa *homologeí* platónské *symferetai* (pravděpodobně na základě podobnosti s dvojicí *symferomenon diaferomenon* ze zlomku B 10).⁴⁸ Spekulace ohledně možné chyby v přepisu je samozřejmě možná, ale sama o sobě není důkazem, že k takové chybě skutečně došlo. Čtení s *homologeí* navíc otevírá další významové vrstvy, což je spíše v souladu s celkovým charakterem Hérakleitových výroků.

Homologeí lze vykládat ve spojitosti s Logem: v Hippolytově textu předchází zlomku B 51 zlomek B 50,⁴⁹ přičemž podobnost slov *homologeí* z prvně jmenovaného zlomku a *homologeín* ze zlomku B 50 není nutné vykládat pouze jako potenciální zdroj chybného přepisu, ale lze ji využít i pozitivně. *Homologeí* díky své vazbě na slovo *logos* odkazuje do širšího kontextu – vezmeme-li v úvahu zmiňovaný zlomek B 50 a úvodní zlomek Hérakleitova spisu⁵⁰ B 1, můžeme provést následující úvahu. Ze zlomku B 1 vyplývá, že Logos není pouze Hérakleitův názor, jeho osobní úvaha, ale že existuje také sám o sobě. Zlomek totiž naznačuje, že řeč či Logos tu byl dříve, než ho Hérakleitos začal lidem ukazovat – byli vůči němu hluchí i dříve, než ho slyšeli (či slyšeli poprvé), tento Logos je totiž „platný vždy“. Vypadá to tedy, jako by existoval objektivně nezávisle na tom, kdo ho vyslovuje. V podobném smyslu vyznívá i zlomek B 50, kde není důležitý mluvčí, který Logos zprostředkovává, ale to sám Logos k nám promlouvá. Slovo *homologeí* ve zlomku B 51 je tedy možné číst právě jako „souhlas“ ve smyslu „mluvit ve shodě“ se sebou. Neutrum

⁴² B 107 „Špatnými svědky jsou lidem oči a uši, když mají barbarské duše.“ Př. Z.K. Guthrie tento zlomek překládá přímo ve shodě se zde uvedeným výkladem: „Špatnými svědky jsou lidem oči a uši, mají-li duše, které mluvě nerozumí.“ (*HGP*, str. 415 a pozn. 2 na stejné straně) Rád bych zde upozornil, že všechny citace v rámci této eseje, kde není označen překladatel, jsou mé vlastní překlady z cizích jazyků do češtiny.

⁴³ Přijímám zde Kahnovu (resp. původně Millerovu, jak referuje Marcovich, *HGTSC*, str. 119 pozn. 2) korekci z rukopisného *homologeín* na *homologeí*. Čtení *homologeí hen* považují za zbytečné zúžení významu zlomku – viz diskuse níže.

⁴⁴ Kirk, *HCF*, str. 204.

⁴⁵ Viz pozn. 34 a 37.

⁴⁶ Pro podrobnou argumentaci viz Kirk, *HCF*, str. 206.

⁴⁷ Srov. Kirk, *HCF*, str. 204 nn. Názor, který se podobá zde uvedenému, viz Kahn, *ATH*, str. 195.

⁴⁸ B 10 „Spojitosti: celé a ne celé, shodné a neshodné, souzvučné a nesouzvučné, a ze všeho jedno, a z jednoho vše.“ Př. Z.K.

⁴⁹ B 50 „Jestliže vyslechli ne mě, nýbrž řeč [*logos*], je moudré, aby souhlasili, že všechno jest jedno.“ Př. Z.K.

⁵⁰ Je samozřejmě otázkou, jak to vlastně s Hérakleitovým spisem bylo. Pro účely tohoto eseje budu předpokládat, že autoři, kteří nám zprostředkovali v jednotlivých citacích Hérakleitovu nauku (resp. její části), čerpali buď přímo z Hérakleitovy knihy, na kterou naráží např. Aristotelés (*Rhet.*, 1407b11), nebo přinejmenším z antologie jeho výroků (jak se domnívá např. Kirk, *HCF*, str. 7). Ať šlo o knihu či sbírku aforismů, domnívám se, že zlomek B 1 svým obsahem dává obecný rámec větší části ostatních zlomků z Hérakleita, tudíž mi přijde na místě postavit ho na začátek minimálně pro účely interpretace. Autoři, kteří se domnívají, že Hérakleitos knihu napsal, viz např. Guthrie, *HGP*, str. 406 nn. Názor opačný viz Kirk, *HCF*, str. 7.

diaferomenon odkazuje na cokoli, co je neshodné, jak již bylo řečeno výše; *homologeí* pak krom toho, že znamená „souhlas“, odkazuje na obecný princip, který sice lidem běžně uniká (B 1), ale současně představuje jednotící prvek společný (*xynos*, B 2)⁵¹ všem věcem. Tento princip, Logos, lze chápat tak, jako by se vztahoval na ono „neshodné“ a působil, že se sebou souhlasí, nikoli však ve smyslu zrušení protikladnosti (A 22, 1). A to právě „lidé“ (čili „většina“) nechápou; zjevný je totiž boj protikladů, nikoli jejich skrytá afinita.

Další část zlomku vykládám jako rozvinutý popis, příklad či konkrétní zobrazení předchozího obecnějšího výroku.⁵² Tato část je opět problematická a to hned z několika důvodů. První potíž představuje přívlastek slova harmonie *palintropos* (toto čtení zastává Kahn, Vlastos, Kratochvíl), „zpět se obracející“, resp. *palintonos* (Kirk, Marcovich), „zpět natažený“. Další pak výklad slova *harmonie*, o kterém bude řeč později. Slovo *palintropos* se vyskytuje u Hippolyta;⁵³ Plútarchos píše v jednom spise *palintonos*,⁵⁴ ve druhém *palintropos*⁵⁵ jednou, v dalším spise⁵⁶ pak ze všech nalezených variant rukopisu stojí *palintonos* pouze jednou, v ostatních verzích čteme *-tropos*. Porfyrios čte *palintonos*.⁵⁷ Plútarchova ani Porfyrova verze, oproti verzi Hippolytově, ale neuvádí zlomek celý. Hippolytos navíc v příslušné kapitole své knihy cituje množství dalších Hérakleitových výroků, což vzhledem k tomu, že Porfyrios ani Plútarchos pravděpodobně nedisponovali tak dobrým zdrojem Hérakleitových výroků, opět posiluje čtení *palintropos*. Přihlédneme-li k dalším zlomkům, nelze si nevšimnout souvislosti s „obraty ohně“ ze zlomku B 31.⁵⁸ Slovo *tropé*, které se zde vyskytuje, se významově váže s přívlastkem *palintropos*.

Někteří autoři preferují čtení s *palintonos*. Kirkova argumentace⁵⁹ je založena na tom, že *palintropos* jakožto „zpět se obracející“ není výraz vhodný k popsání *harmonie*, budeme-li ji překládat jako „způsob spojení“. Za tímto argumentem stojí Kirkova interpretace tohoto slovního spojení ve smyslu určitého napětí; proto také jako jeden z důvodů proti čtení s *palintropos* uvádí, že význam „zpět se obracející“ se většinou vztahuje na sukcesi stavů nikoli však na jejich souběžné působení. *Palintonos* pak interpretaci ve smyslu protichůdných sil, které vytvářejí napětí ve stavu dynamické rovnováhy, naplňuje velice dobře díky odkazu na *tonos*.⁶⁰ Dále je třeba zmínit, že *palintonos* je homérským epitetem pro luk; v Homérově díle

⁵¹ „Ačkoliv je řeč [*logos*] společná, žijí běžní lidé tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí.“ Př. Z.K. Podobně také zlomek B 80 ve vztahu k „zápasu“.

⁵² Podobně Marcovich, *HGTSC*, str. 126.

⁵³ Hippolytos, *Refutatio omnium haeresium*, IX, 9, 2 (1-4).

⁵⁴ Plútarchos, *De Iside et Osiride*, 369b (3-4).

⁵⁵ Plútarchos, *De animae procreationis in Timaeo*, 1026a (3-4).

⁵⁶ Plútarchos, *De tranquillitate animi*, 473f (3-4).

⁵⁷ Porfyrios, *De anthro nympharum*, 29 (3-4).

⁵⁸ „Obraty [*tropai*] ohně - nejprve moře; <obraty> moře - zpola země, zpola blýskavice. Moře se rozlévá a poměruje se vůči témuž určení, jaké bylo dřívě, než vznikla země.“ Př. Z.K.

⁵⁹ Kirk svou argumentaci částečně zakládá na analýze použití přívlastku *palintropos* v dochovaných textech z Hérakleitovy doby. Podrobný postup argumentace viz *HCF*, str. 212. Vlastos (*OH*, str. 350) je proti: argumentovat tím, že nikdo jiný (jak tvrdí Kirk) v podobném smyslu slovo *palintropos* nepoužil, podle něj není relevantní, neboť nestandardní formulace jsou pro Hérakleita typické. K tomuto přístupu se spíše přikláním.

⁶⁰ *Tonos* ve smyslu „napětí“ či „pnutí“; souhlasím s Kirkem (*HCF*, str. 214), že významy jako „protážení“ ve smyslu „protáhnout si ruku“ by byly v tomto kontextu nevhodné.

Proti výkladu ve smyslu napětí se však staví Vlastos ve svém článku „*On Heraclitus*“ (str. 348 nn.), kde se (nejen v této věci) vymezuje proti Kirkovým názorům. Jeho argumentace se částečně kryje s výtkami proti čtení *palintropos*, jak jsou uvedeny výše, nicméně některé další argumenty bych přesto rád zmínil. Vlastos považuje Theofrastovo *dia tés enantiotropés hérmosthai*, jak ho převzal Diogenés Laertios (IX, 7 = DK A 1, 7), za parafrázi spojení *palintropos harmonie* zlomku B 51, přičemž nesouhlasí s Kirkovým argumentem, že toto spojení „je odvislé od jeho [tj. Theofrastovy] fyzické interpretace tohoto zlomku [B 60]“ (*HCF*, str. 211), ve smyslu „cesty“ proměn živlů nahoru k ohně a dolů směrem k zemi (B 31). Naráží se zde tedy na spojitost se zlomky B 31 a B 60 a jednotlivými obraty ohně (*tropai*), ke kterým přívlastek *palintropos* odkazuje. Tento výklad považuji za možnou variantu a souhlasím s Vlastosovým argumentem, že Theofrastova interpretace a) nemusí být nutně chybná a b) kdyby chybná byla, není nutné (a možná ani logické), aby kvůli svému výkladu

se objevuje hned pětkrát, vždy ve spojení právě se slovem „luk“ (*toxa*).⁶¹ Tato informace však může sloužit jako podpora pro obě čtení, *palintropos* i *palintonos*, neboť lze stejně dobře říci, že Hérakleitos spíše použil homérské epiteton, neboť měl v oblibě používat některé homérské obraty,⁶² jako že přepisovači jeho výroku spíše zaměnili neobvyklé slovo *palintropos* za homérské *palintonos*, které se jim se slovem pro luk automaticky asociovalo. Množství argumentů pro obě čtení je takřka nekonečné, což v některých případech (Guthrie, Kahn) vede k větší volnosti při čtení tohoto slova. Lze pak např. říci, že *palintropos* v sobě zahrnuje i význam *palintonos* právě díky „resonanci“,⁶³ tj. díky tomu, že všichni případní čtenáři nebo posluchači „vyrostli“ na Homérovi, a tudíž se jim při čtení vedle psaného *palintropos* nutkavě asociovalo i naučené homérské *palintonos*. Podobně lze významy obou přívlastků spojit v rámci interpretace zlomku jako celku. Tak lze například obě čtení podřídít výkladu ve spojitosti s pnutím.⁶⁴ U Guthrieho⁶⁵ můžeme nalézt opravdu důmyslnou konstrukci: u luku jde o tendenci lučičtě se vyvléknout z držení tětivy tj. se „obrátit“ na druhou stranu; u lyry jde podle Guthrieho o proti sobě jdoucí pohyby strun a kolíků, které je drží napjaté. Kolíky se „obracejí zpět“ vůči tahu strun, což se nejlépe ukáže, když se kolík povolí – struna začne otáčet kolíkem ve směru tahu, který po celou dobu vyvíjela.

Tento obraz nás přivádí k další výkladové rovině, kterou představuje konstrukce a způsob použití luku a lyry. Nejprve je ale třeba vysvětlit, jakou úlohu zde plní slovo *harmonié*. Většina autorů toto slovo v rámci zlomku vykládá ve smyslu „spojení“, „způsob spojení“ či „struktury“. Tento výklad dává smysl ve spojení jak s lukem, tak s lyrou. Domnívám se ale, že vyloučení ostatních významů výkladu zlomku neprospívá. Naproti tomu Kirk říká,⁶⁶ že je třeba všechny další významy slova *harmonié* odložit stranou ve prospěch čtení „způsob spojení“, neboť postihuje stejně dobře jak luk, tak lyru, resp. označuje přesně to, co mají oba dva nástroje společné. Už s ohledem na to, že lyra v souvislosti s harmonií silně asociuje hudební význam, ať už by šlo o souzvuk tónů nebo o způsob ladění, se mi zdá pravděpodobnější a navíc minimálně stejně dobře obhajitelné, že Hérakleitos neměl na mysli jen jeden konkrétní význam slova *harmonié*.⁶⁷ Za východisko dalšího výkladu nicméně přijímám čtení harmonie jakožto „spojení“, „způsobu spojení“ a „struktury“ ovšem se

Theofrastos upravoval Hérakleitův text, který měl k dispozici (*OH*, str. 349). Další argument se týká adjektiva *palintonos*. Kirk argumentuje, že *tonos*, který v tomto slově zaznívá, potvrzuje výklad tohoto spojení a vůbec celého obsahu zlomku ve smyslu určitého napětí či pnutí mezi protiklady. Vlastos namítá, že *tonos* stejně jako sloveso *teinein* se v žádaném smyslu „napětí“ neobjevuje ani u Hérakleita ani u žádného z presókratiků. Naopak, říká, koncept napětí byl jednou z důležitých složek stoické filosofie, což opět podporuje čtení *palintropos*, neboť pod vlivem Stoy, stejně jako vlivem zažitých Homérových epitet, mohlo dojít ke změně na *palintonos*. Dalším argumentem je fakt, že vzhledem k tomu, že se v Homérovi, jak zmiňuje sám Kirk (*HCF*, str. 213-214), objevuje *palintonos* v souvislosti jak s lukem, na kterém je napnutá tětíva, tak s lukem bez tětivy, je pravděpodobné, že tento přívlastek odkazuje spíše ke tvaru luku, než k napětí mezi rameny a tětivou. Ačkoli se zdají být Vlastosovy argumenty přesvědčivé, nedomnívám se ale, že nutně vyřazují výklad tohoto zlomku ve smyslu napětí mezi protiklady. Čtení s *palintropos* ale považuji za pravděpodobnější.

⁶¹ *Il.*, VIII, 266; X, 459; XV, 443; *Od.*, XXI, 11; XXI, 59.

⁶² Viz např. zlomek B 53, kde je homérský popis Dia mlčky vztažen na zápas, nebo zlomek B 80, kde je zápas popsán adjektivem *xynos* (srov. *Il.* XVIII, 309).

⁶³ Viz Kahn, *ATH*, str. 199.

⁶⁴ Viz Guthrie, *HGP*, str. 439 pozn. 1.

⁶⁵ Tamtéž, pozn. 3.

⁶⁶ Kirk, *HCF*, str. 208; Nesdílím Kirkův názor, že „řešení této otázky je bezpochyby velmi prosté.“ Kirk tvrdí, a) že harmonie zde musí označovat společný prvek obou předmětů, b) že tímto společným prvkem je nějaký druh struny (struna či tětíva) a c) že tětíva nebo struny mohou být pojímány jako určitý „způsob spojení“, což je jedním z významů slova *harmonié*. Ano, to je samozřejmě pravda, ale neplyne z toho, že slovo *harmonié* zde nemůže znamenat ještě něco dalšího paralelně s tímto primárním významem.

⁶⁷ V podobném smyslu argumentuje i Kahn (*ATH*, str. 196 n.) a poeticky také Kratochvíl (*DP*, str. 264 n.).

zřetelem na ostatní významy tohoto slova.⁶⁸ Spojení slov *palintropos*, resp. *palintonos harmonié* je třeba vykládat s ohledem na zbytek zlomku, který napovídá, že luk a lyra musí určitým způsobem zobrazovat toto „zpět napnuté spojení“ (*palintonos*) či „spojení obracející se zpátky“ (*palintropos*). Použití a stavba luku a lyry by měly být při řešení této otázky jedním z vodítek. V této souvislosti lze názory badatelů rozdělit na dvě kategorie – jedni tvrdí, že jde o samotnou strukturu luku a lyry, tj. o to, jakým způsobem jsou na těchto nástrojích upevněny struny či tětíva (Kirk, Guthrie, Marcovich), popř. jaký mají tvar (Snyderová); druzí říkají, že k harmonii tyto nástroje odkazují skrze způsob, jakým se používají, tj. při hře na lyru či při střelbě z luku (Vlastos, Kratochvíl, Kahn).

Struny či tětíva skutečně vytvářejí určité spojení; lučiště i rám lyry jsou namáhány tahem, který působí napnutá struna či tětíva. Kirk (a po něm pak Guthrie) zastává názor, že hlavním faktorem a nejdůležitějším bodem tohoto obrazu je pnutí, napětí, které vzniká mezi tětivou, popř. strunami a rameny luku či lyry.⁶⁹ Jeho argumentace staví především na přívlastku *palintonos* (Guthrie podobnou interpretaci drží bez ohledu na konkrétní čtení přívlastku harmonie, viz výše), zvláště pak na slovu *tonos*, napětí, které je v tomto adjektivu obsaženo. První část složeniny pouze posiluje celkový důraz na napětí, neboť *palin* znamená především „zpět“. Napětí luku a lyry skrze pnutí představuje skryté spojení, které Hérakleitos preferuje.⁷⁰ Obecné tvrzení z předchozí části zlomku, *diaferomenon heóytó homologeei*, tak nabývá konkrétního významu. Napětí, které není na lyře, na níž jsou napnuty struny, nebo na luku, na kterém je napnutá tětíva, vidět, představuje onen „souhlas“, který spojuje jinak nepřátelské síly. Je to cesta z plurality k Jednotě, kterou Hérakleitos naznačuje ve svých zlomcích o jednotě protikladů⁷¹ (B 59, 60, 61, 62⁷² a další; na obecnější rovině pak B 67 a B 10).⁷³ Toto napětí lze vykládat jako jistou stabilitu v jinak proměnlivém světě.⁷⁴ Luk a lyra tak slouží jako

⁶⁸ Pro primární význam volím raději toto čtení; Kahn překládá „an attunement (or „fitting-together“, *harmonié*)“, čímž se vyhýbá možné kritice a odkazuje víc na svůj komentář než na překlad. Tento přístup je mi sympatický a u populárněji laděné Kahnovy knihy i pochopitelný. Svobodův překlad („souhlas“) považuji za příliš úzký – nepostihuje významovou šířku slova *harmonié*, svádí spíš ke čtení ve smyslu slova *symfónia*.

⁶⁹ Viz Kirk, *HCF*, zejm. str. 215, ale i celý výklad zlomku B 51, str. 203 nn.; srov. Guthrie, *HGP*, str. 439 n.

⁷⁰ Srov. zlomky B 54 a 123.

B 123 „Přirozenost se ráda skrývá.“ Př. Z.K. Zlomek B 54, viz níže.

⁷¹ Zlomky, které referují o jednotě protikladů, lze rozdělit do několika skupin. Jde o zlomky, 1) které referují o jednotě stavů, které jsou na opačných koncích jednoho kontinua – např. den a noc, zima a léto, chladné a teplé (např. B 67, 62, 126); zde se naznačuje nutnost continuity; 2) které předvádějí jednu věc ve vztahu k různým subjektům (např. B 9, 61); zde se naznačuje, že určité pojmy jsou zcela relativní – např. zda je v moři od přirozenosti voda zhoubná či nikoli (B 61); 3) které vyzdvihují negativní vlastnosti, neboť by bez nich neexistovaly vlastnosti pozitivní (např. B 111); a 4) jejichž totožnost je založena přímo na tom, že jsou různými vlastnostmi téže věci – např. cesta nahoru-dolů (B 60, ale také B 59). V dalším výkladu budu často narážet na změny protikladů jednoho ve druhý, tj. na první skupinu, částečně pak na druhou, kde si lze také přestavit jistý druh střídání v čase.

⁷² B 59 „Cesta na mykacím stroji, rovná i křivá.“

B 60 „Cesta nahoru-dolů, jedna a táž.“

B 61 „Moře: voda nejčistší i nejposkvřenější; pro ryby pitná a životodárná, pro lidi nepitná a zhoubná.“

B 62 „Nesmrtelní jsou smrtelní, smrtelní jsou nesmrtelní: jedni žijí smrt těch druhých, druzí umírají život těch prvních.“ Př. Z.K.

⁷³ B 67 „Bůh: den noc, zima léto, zápas mír, nasycení hlad. ... Proměňuje se právě tak, jako když se smísí s kadidly, nazývá se podle vůně každého z nich.“ Př. Z.K.

⁷⁴ Viz výroky o řece – B 12, B 49a a B 91 (analýza této skupiny zlomků (otázka pravosti i výklad) viz Vlastos, *OH*, str. 337-344). Diskuse mezi Kirkem (*HCF*, str. 376 nn.) a Guthriem (*HGP*, 449 nn., zejm. pak str. 452 pozn. 1; viz také Popper, *Kirk on Heralitus*; jeho argumentace je shodná s pozicí, kterou drží Vlastos ve svém článku, ale lépe reaguje na Kirkovu pozici) ohledně charakteru procesu změny ve světě ukazuje dva hlavní interpretační proudy. Kirk tvrdí, že „u Hérakleita je převládající myšlenkou klid v rámci změny, nikoli změna v rámci zdánlivé stability.“ (str. 377) Tato teze vychází z Kirkovy argumentace, která vykresluje Platónovy (*Crat.*, 401d nn.; *Theaet.*, 182a a 160d) a Aristotelovy (*Phys.*, 253b9, zde jde pravděpodobně odkaz na Hérakleita i hérakleitovce obecně; *Metaph.*, 987a32) výklady Hérakleitovy nauky o plynulosti jakožto chybné nebo zkršené. Podle Kirka by byla myšlenka, že se vše mění neustále, pro Hérakleita vzhledem k jeho důrazu na

symboly stability věcí a jednoty protikladů. Síly působící opačným směrem se shodují a jediné díky této shodě je možné tyto nástroje používat. Síly ale nesmí překročit určitou míru, struny či tětíva se nesmí napnout příliš, jinak by došlo ke zničení nástroje; spojení, harmonie by se přerušila. V tomto smyslu také luk a lyra pro Kirka symbolizují celý řád kosmu,⁷⁵ jehož existenci je vlastní souběžná přítomnost míry a sváru (B 80), překročení míry na kosmické úrovni, jakožto výhra jednoho z protikladů, je tedy, zdá se, nemožné (B 30).^{76 77}

Celý obraz lze však popsat i z jiné strany. Ramena luku či tělo a ramena lyry je možné pojímat jako jednotlivé protiklady, které jsou „nataženy zpět“ (*palintonos*) k sobě, tětíva či struny pak představují jednotící prvek (*logos*). Nejde tedy o napětí rámu nástroje vůči tětívě či strunám, ale o prvek, který rám-protiklady přivádí k sobě.⁷⁸ Jednota protikladů tak vychází najevo mnohem prostším způsobem přímo při pohledu na konstrukci nástrojů. Podobné stanovisko zaujímá i Jane Snyderová ve svém článku.⁷⁹ Různá znění přívlastku *harmonie* nechává z počátku stranou s odkazem na to, že parafráze zlomku u Platóna podobný přívlastek vůbec neuvádějí, a tudíž je těžiště zlomku spíš přímo v konstrukci (*harmonie*) nástrojů než v její charakteristice. Jádro další argumentace pak vychází z faktu, že při pohledu ze strany oba nástroje (i lyra) připomínají oblouk, tedy součást kruhu. Samotnou konstrukci nástrojů posílenou ještě přívlastkem *palintropos* (Hippolytův text je zde zachován) je třeba vnímat jako směřující k jednotě, jež je symbolizována kruhem – symbolem jednoty protikladů (B 103).⁸⁰ Oba „strukturální“ výklady zlomku stojí na východisku, že hlavní myšlenkou, kterou je zde třeba hledat, je spojení protikladů, a to na základě skutečností, které sice nemusí být na první pohled vidět, ale pro „zasvěceného“ pozorovatele jsou zjevné (B 54, 123 a 107). Zároveň oba tyto výklady nevyžadují (ale zároveň nevyklučují) aspekt napětí, který může být v tomto obraze také přítomen. Dále je třeba zmínit, že tento druh interpretací náš zlomek přibližuje ostatním zlomkům symbolizujícím jednotu protikladů, bohužel zde ale chybí ona bezprostřední zjevnost, krystalická čistota, kterou se mohou chlubit jiné Hérakleitovy výroky tohoto druhu (např. B 59, 60 a další). Výklad založený čistě na stavbě obou nástrojů navíc postrádá důraz na dynamický prvek, který se zdá být interakcí mezi Hérakleitovými protiklady vlastní – stačí si vzpomenout na proměny boha v jednotlivých protikladech (B 67)

smyslové vnímání nepřijatelná. Jeho přístup lze shrnout tak, že se vše *jednou* změní, ale nejde o změnu neustálou. Guthrie naproti tomu trvá na tom, že změna neustálá je, čímž dává za pravdu Platónově interpretaci. Stabilitu hledá ve způsobu jakým změna probíhá – jde především o změnu, která podléhá určitému řádu (*logos*). „...doufám však, že ukážu, že druhou stranou mince není (alespoň ve smyslu vnímatelném světě) vyzvednutí stability (žádná totiž neexistuje) na úkor změny, ale omezení změny v rámci určitých poměrů.“ Tolik Guthrie. Osobně se domnívám, že neustálost změny ze zlomků skutečně vyplývá; přijímám Guthrieho výklad založený na tom, že smysly mají svou hodnotu jediné pro ty, kteří nemají „barbarské duše“ (B 107), neboť pak umožňují vidět všeobecnou přítomnost prvku řádu a nakonec i neustávající změnu-svár (srov. např. B 30, B 94), což je nakonec totéž (B 80). Srov. též „proměňujíc se odpočívá“ ze zlomku B 84.

⁷⁵ Přikláním se v rozporu s Kírkem (*HCF*, str. 63 a 307 nn.) k názoru, že kosmos může u Hérakleita vedle světového řádu znamenat i svět jako sumu všech jsovcen. Viz Vlastosova argumentace v souvislosti se zlomkem B 89, *OH*, str. 344 nn.

⁷⁶ V této souvislosti řada autorů uvádí srovnání se zlomkem B 125 ve znění „i ječný nápoj se rozkládá, nehýbá-li se jím“ (př. K.S.), já však s ohledem na přesvědčivou argumentaci S. N. Mouravieva (*The Moving Posset Once Again: Heraclitus fr. B 125 in Context*) ohledně čtení tohoto zlomku nemohu než překládat „...i smíchaný nápoj by se [jak říká Hérakleitos] rozložil, kdyby se jím hýbalo.“ Mouravivův článek byl inspirován několika předchozími – viz MacKenzie, *The Moving Posset Stands Still: Heraclitus Fr. 125* a Van der Ben, *Theophrastus, De Vertigine, Ch. 9, and Heraclitus Fr. 125*.

⁷⁷ B 30 „Svět, stejný pro všechny, neutvořil žádný z bohu ani z lidí – ale byl vždy a je a bude – vždyživý oheň, vzněcující se s ohledem na <soje> míry a pohasínající s ohledem na <soje> míry.“ Př. Z.K.

⁷⁸ Tato interpretace vychází z Marcoviche (*HGTSC*, str. 127 n.); zdá se ale, že se Marcovich ve svém výkladu nechal natolik unést konstrukcí luku, až zcela zapomněl na to, že zlomek pojednává i o lyře. Tento nedostatek jsem se snažil napravit.

⁷⁹ Snyder, *The Harmonia of Bow and Lyre in Heraclitus Fr. 51 (DK)*.

⁸⁰ B 103 „Společný je počátek a konec na obvodu kruhu.“ Př. Z.K.

nebo na neustálé změny protikladů v sebe navzájem (B 126).⁸¹ Z těchto důvodů se domnívám, že za pomoci tohoto druhu výkladů nelze rekonstruovat hlavní význam zlomku; při možnostech Hérakleitova jazyka se mi zdá mnohem pravděpodobnější, že by zvolil jiný způsob vyjádření a že by nevytvořil výrok, který nabízí tolik jiných možností interpretace. Na druhou stranu, už samotný fakt, že jsou tyto „strukturální“ výklady možné, nám ukazuje, jak bohaté a mnohvrstevnaté obrazy byl schopen Hérakleitos vytvářet.

Zmiňovaný dynamický prvek lze také vzít za východisko interpretace (Kahn, Vlastos, Kratochvíl).⁸² V takovém případě se harmonie ukazuje až při použití obou nástrojů. Při střelbě z luku je zapotřebí nejdříve natáhnout tětivu zpět – šíp vyletí teprve, když se tětiva pohne směrem zpět do rovnovážné polohy. Jinými slovy, aby luk fungoval, jak se od luku očekává, je třeba, aby se tětiva „obrátila zpět“ (*palintropos*), a tím vymrštila šíp k cíli. Podobně je tomu s lyrou: jen vychýlení struny a následné puštění nechá zaznít tón. Tuto souslednost protichůdných pohybů lze vykládat jako přechod jednoho protikladu do druhého; jejich jednota se pak ukazuje v momentě největšího napětí v krajních polohách. Po protažení na jednu stranu nevyhnutelně následuje pohyb na stranu druhou – tento obraz nápadně připomíná zlomky B 57, 67, 106 či 126,⁸³ které naznačují, že protiklad jedné kvality (zima, noc, chladné) sdílí se svým opakem skrytou totožnost, která je založena na spojení (*harmonie*) za pomoci časové souslednosti. Výchylky z rovnovážného stavu si lze představit třeba jako zimu a léto nebo den a noc; každý z těchto protikladných stavů je ale pouze prvkem jednoho kontinua, které se projevuje cyklickým opakováním.

Posledním přístupem k výkladu našeho zlomku je symbolika obou nástrojů. Luk a lyra byly nástroje a atributy boha Apollóna, který byl patronem Delfské věštiny. Hérakleitos nám stylem svých výroků sám naznačuje, že mu byl blízký způsob řeči, jakým dávala odpovědi delfská Pýthia. V pozitivním duchu se vyjádřil i o věštkyni Sibylle ve zlomku B 92.⁸⁴ Fakt, že upřednostňoval hutný a mnohoznačný věštbý styl, se znovu potvrzuje ve zlomku B 93.⁸⁵ Dosud byly Apollónovy nástroje vždy interpretovány jako dva předměty, které nějakým způsobem zosobňují harmonii, ať už byl její přívlastek jakýkoli. V rámci tohoto obrazu je to jinak: harmonii je třeba hledat nikoli přímo na nástrojích, ale ve vztahu mezi nimi. Luk jako smrtící zbraň⁸⁶ a lyra jako zdroj božské hudby představují protiklady, které jsou v osobě Apollóna, boha války i míru,⁸⁷ spojeny v celek. V tomto směru opět náš zlomek ilustruje shodu, dokonce totožnost protikladů.

3.2 Zlomek B 8

1 Protikladné se shoduje –

⁸¹ B 126 „Chladné se zahřívá, horké se ochlazuje, vlhké se vysušuje, seschlé se zvlhčuje.“ Př. Z.K.

⁸² Viz Kahn, *ATH*, str. 198 n.; Kratochvíl, *DP*, str. 265 n.; Vlastos, *OH*, str. 351.

⁸³ B 57 „Hésiodos, učitel velmi mnohých: vědí o něm, že velmi mnoho ví, on, který nepoznal, jak je to se dnem a nocí: jsou totiž jedno.“

B 106 „...přirozenost každého dne je jedna.“ Upr. př. Z.K.

⁸⁴ B 92 „Když Sibylla šilejícími ústy vykřikuje výroky, jež nejsou k smíchu, nejsou líbivé, ani příjemné, působením boha dosahuje hlasem tisíce let.“ Př. Z.K.

⁸⁵ B 93 „Vládce, jehož věštiny je v Delfách: ani nemluví, ani neskrývá, nýbrž dává znamení.“ Př. Z.K.

⁸⁶ Srov. zlomek B 48.

⁸⁷ Viz Kirk, *HCF*, str. 208; Kirk se zde této možnosti výkladu pouze lehce dotkne a ihned ji opustí s tím, že podobné interpretace „jsou nepřijatelné, neboť nemohou být smířeny s první částí zlomku.“ Já se ve shodě s dalšími autory (Kahn, *ATH*, str. 198; Kratochvíl, *DP*, str. 265; Kirk odkazuje také na badatele jako Lassalle, Pfeleiderer, Joel) domnívám, že těžiště zlomku sice leží jinde, nicméně že není nutné výklady podobného druhu zbytečně zatracovat. Stačí je zařadit jako jednu z vedlejších významových vrstev, které nám jen znovu předvádějí Hérakleitovu výjimečnou vyjadřovací schopnost.

- z neshodných věcí je nejkrásnější harmonie,
3 a všechno vzniká sporem.

- 1 τὸ ἀντίξουν συμφέρον
καὶ ἐκ τῶν διαφερόντων καλλίστην ἀρμονίαν
3 καὶ πάντα κατ' ἕριν γίνεσθαι.

O tomto zlomku z Aristotela⁸⁸ panuje mezi badateli obecně přesvědčení (Kirk, Guthrie, Kahn a další), že jde o parafrázi několika zlomků jiných. Konkrétně zlomků B 51 a B 80, popř. i zlomku B 10. Zlomek je tvořen jednotlivými výroky, které jsou na sebe navázány spojkami „*kai*“. První výrok je podle Kirka,⁸⁹ kterého následuje Guthrie a Kahn, pravděpodobně autentický, neboť je zde použito iónské slovo *antixoun*, které by Aristotelés sám od sebe s nejvyšší pravděpodobností nepoužil. Formulace *antixoun symferon* se ale v žádném z dochovaných zlomků nevyskytuje, podle Kirka jde tedy o odkaz na nějaký nám neznámý zlomek. Slovo *symferon* je zvláště v českých překladech často překládáno ve smyslu významu „shoda“, nese ale ještě další význam – „prospěšný, užitečný“. Můžeme tedy číst „překážka je výhodou“ či „protikladné je užitečné“. V tomto znění klade výrok větší důraz na pozitivní hodnotu protikladů, přesně ve shodě s dalšími výroky, které vynášejí svár, jako již zmiňovaný zlomek A 22, 1 či např. B 23.⁹⁰ S ohledem na Hérakleitův záměrně mnohoznačný jazyk je třeba při výkladu zlomku držet všechny výše uvedené významy. Podobně lze brát v úvahu i výše uvedenou pasáž ze *Symposia*⁹¹ (*diaferomenon aei symferetai*). Tato část zlomku se tak díky své pro Hérakleita typické mnohovrstevnatosti zdá být autentická.

Ostatní dva výroky, zdá se, rekapituluji obsah jiných zlomků, kontext u Aristotela tomu také napovídá. Přesto jsou zde určité nejasnosti. Třetí část zlomku je doslovnou citací zlomku B 80, resp. jeho části.⁹² Slovní spojení *kallistén harmonian* je však předmětem pochybností. Kirk tvrdí, že aby bylo možné mluvit o „nejkrásnější harmonii“, muselo by zde mít slovo *harmonia* význam souzvuku, tj. současného znění dvou tónů. To ovšem podle něj není možné, neboť harmonie v té době tento význam nenesla.⁹³ Říkat, že stupnice je nejkrásnější proto, že je složena z různých tónů, by bylo podle Kirka nelogické, neboť aby to vůbec byla stupnice, musí se skládat z různých tónů. Alternativou je číst místo významu „stupnice“ význam „spoj“ či „spojení“, což ale při doslovném čtení opět nedává zas tak dobrý smysl.

Domnívám se, že není třeba se spokojit s tím, že jde pouze o nepřesnou parafrázi zlomku B 51.⁹⁴ Přívlástek *kallistén* zlomek totiž propojuje se zlomkem B 124.⁹⁵ Výrok lze buď interpretovat na obecnější rovině s přihlédnutím k ostatním zlomkům nebo lze jeho dosah omezit pouze na hudbu. Říci, že „z neshodných věcí pochází nejkrásnější uspořádání“, pak dává v kontextu Hérakleitovy filosofie velice dobrý smysl. Druhý postup interpretace vyjadřuje implicitně ve svém čtení zkoumaného výroku Kahn. Překládá: „z rozdílných tónů pochází nejlepší ladění (*harmonia*)“.⁹⁶ Tento překlad netrvá na Kirkově jasném odmítnutí výkladu harmonie jako souzvuku několika tónů, ale zároveň nevylučuje ani „melodickou“ variantu, kterou Kirk odmítá jako banální. Otázkou je, co znamená slovo *kallistén* ve vztahu

⁸⁸ Aristotelés, *Ethica Nicomachea*, 1155 b4.

⁸⁹ *HCF*, str. 220 n.

⁹⁰ B 23 „Neznali by jméno Díké, kdyby nebylo těchto věcí.“ Př. Z.K.

⁹¹ Viz pozn. 34.

⁹² Ve zlomku B 80 stojí „...*ginomena panta kat erin*“ oproti „*panta kat erin ginesthai*“ ze zlomku B 8.

⁹³ Viz výše, význam slova *harmonia* u Pindara a poznámky.

⁹⁴ Viz Kirk, *HCF*, str. 220, „je zřejmé, že druhý výrok je jednoduše nepřesnou parafrází slov *diaferomenon symferetai . palintonos harmoniē* ze zlomku 51.“

⁹⁵ B 124 „Jako hromada ledabyle nasypáných věcí je nejkrásnější svět.“ Př. Z.K.; i přes Kirkovy důvody na str. 220 a 313 se držím Kratochvílova čtení.

⁹⁶ Kahn, *ATH*, str. 193.

k hudbě. Je-li kvalita hudby dána čistotou tónů a jejich souzvuků, platí, že různé tóny v patričních poměrech vytvářejí nejkrásnější či nejlepší ladění ať už jako souzvuky, nebo jako melodie. Cenou za vyjasnění obsahu výroku touto cestou je výklad slova *harmonia* pouze v hudebním smyslu, proto se přikláním k výše uvedenému čtení, které obě varianty zahrnuje. Bez ohledu na tento výklad je však pravděpodobně i tato část zlomku pouze parafrází, nicméně, díky vazbě se zlomkem B 124, parafrází hodnotnou.

3.3 Zlomek B 54

1 Nezjevné spojení je mocnější než zjevné.

1 ἄρμονίη ἀφανῆς φανερῆς κρείττων.

S tímto zlomkem nejsou oproti jiným spojeny žádné obtíže pramenící z rukopisného znění ani žádné pochybnosti ohledně jeho pravosti, níže tedy následuje pouze krátký komentář k výkladu zlomku a kontextům jeho výskytu. Zlomek se vyskytuje jednou u Plútarcha⁹⁷ a dvakrát v Hippolytově knize⁹⁸ – jednou koncem deváté knihy a jednou hned na začátku knihy desáté. Hippolytovým záměrem bylo porovnáním se zlomkem B 55⁹⁹ dokázat, že si Hérakleitos protiče. Hippolytův argument stojí na zdánlivé nesourodosti těchto dvou tvrzení – na jedné straně Hérakleitos říká, že „nezjevné spojení je silnější než zjevné“, na druhé že ctí všechno, „čeho se týká vidění, slyšení“ (Hippolytos ještě dodává „...a nikoliv to, co je nezjevné“). V Hippolytově podání to vypadá jako jasný rozpor. Badatelé se ale obecně shodují na tom, že tyto dva výroky pravděpodobně v případné Hérakleitově knize nenásledovaly bezprostředně za sebou; důraz na smysly a upřednostňování nezjevného lze navíc smířit poukazem např. ke zlomkům B 123 a 107.

Citaci zlomku u Plútarcha i u Hippolyta předchází citace zlomku B 51. Společný výskyt slova *harmonie*, které je možné považovat za výraz neběžný,¹⁰⁰ lze pokládat za možný spojující článek mezi oběma zlomky. Obsah obou zlomků tento odhad nevylučuje. U výkladů tohoto zlomku ale hrozí nebezpečí, že budou vzhledem k malému rozsahu a zároveň obecnosti zlomku spekulativní, navíc s ohledem na to, že o povaze harmonie nám zlomek sám o sobě nic neříká; a kontext zlomku v testimoniích může sloužit jako návod k jeho výkladu v rámci Hérakleitova myšlení jen omezeně. Přes tyto potíže se ale badatelé poměrně často shodovali na základní výkladové pozici. Kirk shrnuje:¹⁰¹ „zjevné spojení je mezi nocí a dnem, létem a zimou a mezi všemi věcmi a událostmi, které se pravidelně střídají ... nezjevné spojení naproti tomu představuje podstatnou jednotu, která spočívá v základu protikladů toho kterého druhu.“ To však neznamená, že jde o výklad jediný či „správný“.

Jak si všiml Kahn,¹⁰² zlomek na první pohled zaujme svým elegantním uspořádáním, kdy uprostřed stojí dvojice *afanés fanerés*. Zasažením těchto výrazů do středu zlomku podle něj Hérakleitos naznačuje, že protiklady mají určitou jednotící roli. Tvrzením, že negativní přívlastek je nadřazený pozitivnímu, pak formálně dává najevo své přehodnocení negativních principů ve vztahu protikladů obecně.

⁹⁷ Plútarchos, *De animae procreatione in Timaeo*, 1026 c; souhlasím s Kirkem (*HCF*, str. 223), že vložené *gar* je pravděpodobně Plútarchova vlastní vsuvka, a v souladu tím upravuji i Kratochvílův preferovaný řecký text.

⁹⁸ Hippolytos, *Refutatio omnium haeresium*, IX, 9, 5 a IX, 10, 1.

⁹⁹ B 55 „Čeho se týká vidění, slyšení, učení, to já nadevše ctím.“ Př. Z.K.

¹⁰⁰ Kirk, *HCF*, str. 223.

¹⁰¹ Tamtéž, str. 223 n.

¹⁰² Kahn, *ATH*, str. 202.

Ostatní dvě slova, již známá *harmonie* a přívlastek oné nezjevné či skryté harmonie, slovo *kreittón*, díky své významové šířce otevírají hned několik možností výkladu zlomku. Slovo *harmonie* je třeba číst primárně v jeho základním a nejstarším významu „spojení či způsob spojení“; ostatní jeho významové vrstvy zde sice mohou najít své uplatnění, jak se ukáže níže, nicméně tento význam určitým způsobem vystihuje i významy ostatní – vždy jde o jistý způsob uspořádání a spojení prvků, které by jinak existovaly samostatně. Dalším důvodem pro tento překlad je fakt, že zaměření zlomku je při jeho rozsahu obtížné odhadnout, je tudíž nejprozíravější volit co možná nejobecnější překlad. Přívlastek skryté harmonie *kreittón* nese také více významů. Krom toho, že může znamenat „mocnější, silnější“ může také popisovat to, co je „lepší“, to, čemu je třeba dát přednost. Druhý význam nám, podle Kahna,¹⁰³ umožňuje zlomek díky podobnosti mezi slovy *kreittón* a *kratei* propojit se zlomkem B 114,¹⁰⁴ kde božský zákon „vládne [*kratei*] tak, jak dalece chce, a vystačí pro všechny a <ještě> vyniká.“ Tím se dostává do hry „božský zákon“, který lze považovat za synonymum Logu.¹⁰⁵ Skrytá harmonie je tak pravděpodobně nějak spřízněna s jádrem Hérakleitova myšlení jako celku.

Nezjevná, skrytá harmonie je ve zlomku postavena proti harmonii zjevné. Máme-li už určitou představu o prvně jmenované, jak by mohla vypadat ona druhá harmonie? Vzhledem k významovému rozsahu tohoto slova se nabízí hned několik způsobů výkladu. Harmonie v hudebním smyslu, která je navíc popsána přívlastkem skrytá, je předmětem pýthagorejské nauky o harmonii sfér.¹⁰⁶ Hudbu sfér nelze slyšet, jinými slovy je nezjevná, skrytá. Obvyčejná hudba by tak byla zjevná, ale hudba sfér, která zní v harmonických poměrech, jež řídí i souzvuky hudby pozemské, by byla nezjevná. Za nezjevné a skryté lze považovat také samotné poměry mezi celými čísly, které určují ladění, zjevná je pak jednoduše lidská hudba, která prostě zní, ale skrytou povahu ladění posluchačům neodhaluje. Je samozřejmě otázkou, zda by Hérakleitos, který Pýthagoru nemilosrdně kritizoval, zastával stejný názor a důmyslně ho skrýval v tomto záhadném zlomku.¹⁰⁷

Harmonie ve smyslu „dohoda“ v tomto zlomku také najde své místo. Lze samozřejmě říci, že dohody či pakty, o kterých nikdo neví, které jsou tedy skryté, jsou mocnější a možná i v určitém smyslu žádanější než dohody, o kterých ví každý. Tento výklad ale zcela ignoruje náznak, kterým je shodné použití slova *harmonie* ve zlomku B 51, a redukuje obsah zlomku na z filosofického hlediska relativně banální tvrzení. Navíc je pravděpodobné, že tento výrok v Hérakleitově koncepci nestál sám vytržen z jakéhokoli kontextu, tudíž tento výklad, který se bez kontextu právě obejde, nemůže představovat jeho hlavní poselství – maximálně může jít o jednu z dalších Hérakleitových slovních hříček.

Další linie výkladu vede přes střídání jevů v časovém sledu, jež jsem zmiňoval v souvislosti se zlomkem B 51. Kirk nabízí dvě možnosti interpretace.¹⁰⁸ První je výše

¹⁰³ Tamtéž, str. 203.

¹⁰⁴ B 114 „Když mluvíme s rozumem, je třeba se posilovat tím, co je společné všem, tak jako obec zákonem, a ještě silněji. Vždyť všechny lidské zákony jsou živeny jedním božským, neboť vládne [*kratei*] tak, jak dalece chce, a vystačí pro všechny a <ještě> vyniká.“ Př. Z.K.

¹⁰⁵ Odkaz k logu a tomu, co je společné, nám tento zlomek nabízí skrze slovní hříčku *xyn noó...xynó*. Tím se také zlomek propojuje dále se zlomky B 1 a B 2. Pro podrobnější výklad viz např. Guthrie, *HGP*, str. 425 zejm. pozn. 5.

¹⁰⁶ Viz výše, pozn. 17.

¹⁰⁷ Kahn ve svém výkladu k tomuto zlomku (*ATH*, str. 204) připouští vliv pýthagorejství na Hérakleitovo pojetí harmonie. Filoláovu koncepci ale považuje za pozdější, vytvořenou sice na základě pýthagorejského učení, ale už pod vlivem Hérakleitových myšlenek. Názor opačný viz např. Guthrie, *HGP*, str. 435. Srov. také Kirk, *HCF*, str. 224. Kirk se domnívá, že harmonii nelze v rámci tohoto zlomku vykládat v jejím hudebním smyslu – tvrdí, že nemůže nést dnešní význam souzvuku, ale že může znamenat prostě jen „stupnice“. „Nezjevná stupnice“ pak podle něj nedává smysl. Kahnova koncepce se tomuto problému mlčky vyhýbá odkazem na pýthagorejské pojetí harmonie sfér.

¹⁰⁸ *HCF*, str. 224 n.

zmiňovaný názor, že zjevné je např. střídání ročních dob či noci a dne; nezjevná je pak jejich skrytá jednotnota, fakt, že jeden bez druhého nemohou být¹⁰⁹ a že tvoří jediné kontinuum. Podobně lze však interpretovat i jiné druhy protikladnosti, které Hérakleitos ve zlomcích předvádí.¹¹⁰ Druhá možnost staví celou věc trochu jinak – zjevná jsou spojení nikoli odlišných věcí, jako jsou například zima a léto, ale naopak spojitosti mezi dvěma jevy stejné kvality. Tak jsou spolu třeba léto a teplo zjevně spojené; nezjevné spojení je pak pouto vzájemné sukcese, oscilace mezi dvěma extrémy jako mezi létem a zimou, dnem a nocí. Spojení zde pokaždé představuje něco jiného – jednou vazbu stejného a podruhé vazbu protikladného, která se projevuje vzájemným střídáním.

Různé pojetí harmonie v souvislosti s jejím zjevným a skrytým projevem lze najít i v další variantě výkladu. Zjevná harmonie může představovat jednoduše spoj, provázání či skloubení v čistě materiálním smyslu. Nezjevné spojení pak může jen těžko být stejného druhu, neboť spoj není určité silnější či mocnější prostě jen tím, že není vidět. Může tedy jít jen o abstraktní spojení mezi protiklady, které je jednoduše silnější než řetěz, provaz, spoj. Tento druh spojení nás odkazuje také zpátky ke zlomku B 51, kde čistě materiální spojení sloužilo jako univerzální obraz. Vezmeme-li nezjevné spojení v abstraktním smyslu jako Logos, můžeme interpretovat: žádný spoj není pevnější než ten, který drží po hromadě celý kosmos. Toto spojení, které překoná jakékoli spojení vytvořené člověkem,¹¹¹ je ale pro lidi neviditelné, skryté, pravá povaha věcí se ostatně ráda skrývá (B 123).

Souvislost s Logem nás také přivádí zpět ke zlomku B 51. Zde se ale uzavírá výkladová smyčka, neboť do hry opět vstupuje spor o přívlastek harmonie, která ve zlomku B 51 slouží právě jako určitý obraz všeobecného principu, který lidé nechápou. Ať už čteme přívlastek harmonie jakkoli, vždy lze říci, že skrytou harmonií se v tomto našem zlomku myslí právě *palintonos* či *palintropos harmonié* ze zlomku B 51. Celá konstrukce se pak opakuje, přičemž, samozřejmě, „neshodné“ je to zjevné a fakt, že se sebou „souhlasí“, představuje skrytý, nezjevný prvek, ať už ho vysvětlujeme jakkoli.

Mezi vykladači tohoto zlomku ale najdeme i pár „poetických duší“, které při výkladu nabízejí zajímavé přesahy, které však dle mého názoru sahají za kontext Hérakleitova myšlení. Filosoficky rozvíjet úvahy dané rámcem Hérakleitových výroků snad ale není nijak veliký hřích. Konkrétně mám na mysli interpretaci zlomku od Zdeňka Kratochvíla, kterou nyní krátce shrnu (abych ji mohl později kriticky zhodnotit).¹¹² Spojení je zde vykládáno ve smyslu určitého horizontu, nabytí nového hlediska. Vor, který Odysseus stavěl,¹¹³ je tvořen kmeny; Odysseus ale musel nejdříve vidět v kmenech vor, aby ho mohl posléze vyrobit. Takováto změna horizontu z jednotlivého na určitý celek však nutně nemusí být doprovázena vytvářením či mechanickou konstrukcí něčeho nového; někdy si stačí jen novým způsobem spojit věci, které celou dobu vnímáme. Takovéto spojování je pak podle Kratochvíla základním rysem lidského myšlení či inteligence. Zároveň platí, že tyto druhy „spojení“ jsou ty zjevné. Posledním horizontem takových spojení je spojení plurality světa v jednotě, která zahrnuje vše (B 50). Tento druh spojení je mocnější než jiné druhy spojení – nepropojuje na rozdíl od nich jen jednotlivé věci, ale vše. A skrze vše se také projevuje, protože provazuje vše se vším naráz (B 41, ale také B 10).¹¹⁴ Ve zlomku B 108¹¹⁵ tuto jednotu Hérakleitos popisuje přívlastkem „moudré“ a říká o ní, že je od všeho oddělená, což Kratochvíl vykládá nikoli jako oddělenost fyzickou nebo hierarchickou, ale jako úplnou odlišnost od všech jiných

¹⁰⁹ Srov. zlomek B 23.

¹¹⁰ Viz výše pozn. 71.

¹¹¹ Srov. božský zákon a zákony lidské ze zlomku B 114.

¹¹² DP, str. 267 nn.

¹¹³ Viz výše pozn. 9.

¹¹⁴ B 41 „To jedno moudré: vědět, že důmysl †...† řídí všechno skrze vše.“ Př. Z.K.

¹¹⁵ B 108 „Ačkoliv jsem slyšel řeči mnohých, žádná z nich nepřichází k tomu, aby rozpoznala, co je moudré a od všeho oddělené.“ Př. Z.K.

hledisek, které toto jediné musí nutně obsahovat. Nezjevnost tohoto spojení je pak dána tím, že se z něj ukazuje vždy jen část, proto je také, jak můžeme vyvozovat ze zlomku B 78,¹¹⁶ lidskému rozumu nedostupné. Člověk může pouze uchopovat, chápat či prakticky využívat různé části (B 1, 8-9). Správný přístup spočívá naproti přístupu, který Hérakleitos kritizuje ve zlomku B 17,¹¹⁷ v tom, že skutečné spojitosti toho, co pojmáme, jsou mnohem mohutnější a všestrannější, než si myslíme.

Kratochvílova interpretace je bezesporu v určitém ohledu podnětná, domnívám se ale, že trpí několika nedostatky. Celý výklad stojí na specifickém čtení slova *harmonie* – Kratochvíl ho nejprve čte jako spojení, které není charakteristické naprostou nehybností, což považuji za validní výklad. Posléze nicméně představuje toto spojení jako obraz „nabytí nového hlediska“; Hérakleitos možná mohl zavést nový význam tohoto slova, spíše je však možné, že kombinoval a obměňoval jiné dobové významy, popř. je uváděl do nových souvislostí. Výklad harmonie jako hlediska čili horizontu (ze kterého je posléze vyvozeno pojetí světa jako „horizontu všech spojení“)¹¹⁸ není v Kratochvílově výkladu pro Hérakleitovu dobu doložený a navíc se zdá, že je zbarven prizmatem novodobé filosofie. Tento případ do určité míry ilustruje nebezpečí, které při výkladu Hérakleitových zlomků (a obzvláště tak obecných a přitom „uhrančivých“ zlomků jako je zlomek B 54) hrozí – v paradoxních a mnohoznačných výrocích, které se nám z Hérakleita zachovaly, často myslitelé nacházeli více myšlenky svoje, než původní učení Hérakleitovo.

¹¹⁶ B 78 „Lidská povaha nemá poznání, avšak božská je má.“ Př. K.S. Kratochvíl však překládá „...nemá záměry“.

¹¹⁷ B 17 „Běžní lidé si neuvědomují věci takové, jaké jsou, když se s nimi setkávají; ani když se o nich poučí, nerozpoznávají je; ale sami pro sebe se domnívají.“ Př. Z.K.

¹¹⁸ Kratochvíl píše „horizontem takových ... spojení je přece svět“ (DP, str. 268), což se nápadně podobá formulaci „horizont horizontů“, která se objevuje ve filosofii 20. století.

4. Koncepce harmonie v Hérakleitově myšlení

Pojetí harmonie je v Hérakleitově myšlení nedílně spojeno s jeho ostatními prvky a zlomek B 51 má ze všech tří zlomků, které slovo *harmonie* obsahují, asi největší dopad na jeho celek. Výše uvedený rozbor interpretačních možností uvedených v souvislosti s tímto zlomkem ukázal některé nesnáze spojené s překladem a čtením. Některé z těchto potíží se snad podařilo vyřešit výše – konkrétně mám na mysli zachování rukopisného *homologeai* namísto platónského *symferetai*, resp. *xymferetai*, z dalších nejasností pak obecný dosah tvrzení z druhého řádku výroku a čtení posledních dvou řádků ve smyslu upřesnění této obecné teze. Čtení přívlastku *harmonie* však zůstalo nerozhodnuto, neboť právě rozdílné čtení tohoto místa je často symptomatické pro různé výklady Hérakleitova myšlení jako celku. Součástí těchto přívlastků, *tonos* a *tropé*, jsou slova, která „rozbočují“ možné výklady směrem k synchronnímu a diachronnímu vnímání změny protikladů. Ve hře je také otázka proudění a stability. Sám se z výše uvedených důvodů přikláním ke čtení *palintropos harmonie*; na dalších řádcích se pokusím nahlédnout dopady tohoto čtení na Hérakleitův filosofický systém.

Palintropos svým založením v určitém pohybu zpět implikuje jistou dynamiku. Tento důraz koresponduje s řadou Hérakleitových výroků, které se zabývají změnou protikladů. Tyto lze rozdělit do dvou skupin. První tvoří výroky popisující změnu stavu mezi dvěma protiklady, které tvoří jedno kontinuum (B 67, 88, 126).¹¹⁹ Druhé pak výroky, které popisují přeměny mezi prvky (B 30, 31, 36, 76, 90).¹²⁰ Tento dynamický prvek Hérakleitovy filosofie si také žádá patřičnou interpretaci zlomku, a to s přihlédnutím k prvku jisté cyklicity či opakování, jak naznačuje první skupina, a k přeměnám živlů, kterou se zabývá skupina druhá. V souvislosti se zlomkem B 51 se proto domnívám, že Hérakleitos měl při své zmínce o luku a lyře primárně na mysli jejich způsob použití, kdy se jeden protiklad obrací do druhého díky jejich vzájemnému spojení. Má-li však tento obraz mít i kosmologický a univerzální dosah, je třeba se zabývat pohybem jako takovým, resp. jeho pojetím v Hérakleitově myšlení. V této věci se přikláním ke Guthrieho argumentaci,¹²¹ která dle mého názoru poměrně přesvědčivě ukazuje, že Hérakleitův svět musel být světem neustálé změny, kde žádná věc není v jádru stabilní – stabilita je jen proces změny, který uniká našemu vnímání. Vše je tedy předmětem neustálého pohybu; motorem tohoto pohybu je pak všeobecný svár.¹²² Svět je tak systémem zvrtných sil, které jsou spojeny (*harmonie*) a uvězněny ve vzájemném zápolení (B 80, 53). Ve světě je ale také určitý prvek stability, který zdánlivě tomuto schématu neodpovídá. S tím přichází otázka, zda svět představuje primárně určitou stabilitu, nebo zda je to stálý proces změny. Zdá se, že interpretace, které do důsledku vykládají přívlastek harmonie *palintonos*,¹²³ spíše docházejí k tomu, že pro Hérakleita byl důležitý klid v rámci změny, nikoli změna jako taková. To je však v rozporu s pojetím neustálé změny všeho, kterou zastávám. Stabilita věcí ve světě je jen dočasným vyrovnáním sil, jde však o vyrovnání dynamické, kdy síly proti sobě neustále působí, ačkoli nezjevně.

Ve zlomku odpovídá tomuto dočasnému jevu, „stabilitě“, kdy boj probíhá, ale není vidět, tendence ramen luku vysmeknout se z držení tětiny, zřetelněji pak tendence kolíků lyry otočit

¹¹⁹ B 88 „Totéž je uvnitř: živé i mrtvé, probuzené i spící, mladé i staré. Jedno je převrácením toho druhého, a to druhé zas převrácením toho prvního.“ Př. Z.K.

¹²⁰ B 36 „Pro duše je smrt stát se vodou, pro vodu je smrt stát se zemí; ze země pak vzniká voda a z vody duše.“

B 76 „Smrt země je stát se vodou a smrt vody je stát se vzduchem, a <smrtí> vzduchu, <stát se> ohněm, a naopak.“

B 90 „Všechno se směňuje za oheň a oheň za všechno, jako zboží za zlato a zlato za zboží.“ Př. Z.K.

¹²¹ Viz výše, pozn. 74.

¹²² Jak říká Vlastos: „To, že je svár všeobecný, vyplývá z předpokladu, že cokoli existuje, je předmětem změny, a z dalšího předpokladu, totiž že veškerá změna je svárem.“ (OH, str. 357) Tento motiv přejímá i Guthrie.

¹²³ Jako například teorie Kirkova (HCF, str. 377).

se opačným směrem vůči síle tahu, který vyvíjejí struny. Jinými slovy jde o snahu strun či tětiny se nějakým způsobem „obrátit zpátky“, dostat se pryč ze sevření v úchytech. Vezmeme-li navíc v úvahu pro posluchače či čtenáře Hérakleitových výroků přirozenou asociaci slova *palintropos* s homérským epitetem *palintonos*, dostaneme opět obraz aktivního napětí. Dynamický obraz spíše zpodobňuje proces změny ve světě, to, jak se věci *viditelně* mění. V případě „stability“ je nezjevný onen neviditelný boj, v případě použití nástrojů pak vazba mezi extrémními pozicemi, které představují místa nutného obratu jedné síly ve druhou. Tyto vazby jsou pak pro Hérakleita mocnější a silnější a také důležitější, jak ukazuje zlomek B 54.

Dovedeme-li však dynamickou interpretaci obrazu luku a lyry do důsledku, dospějeme pravděpodobně k závěru, že zde hraje důležitou roli prvotní vychýlení z rovnovážné polohy. A nejen to, systém je třeba vychýlit a posléze v pohybu udržovat, jinak ustrne v napětí, nezjevném boji. Otázkou je, zda Hérakleitos apriori obraz luku a lyry zamýšlel jako obraz, který má předvádět celý kosmos, či zda chtěl ukázat pouze nevyhnutelnost obratu. Budeme-li uvažovat celek materiálního světa jako systém, který podobnou nesnází netrpí – tj. je technicky vzato dokonalým systémem, který se beze ztráty sám od sebe hýbe neustále a věčně¹²⁴ –, pak tento problém nevzniká. Toto pojetí v sobě nutně zahrnuje pojem míry, neboť aby mohl takový systém existovat, musí být každá změna na jedné straně vyvážena změnou na straně druhé. Tento druh synchronního výkladu Hérakleitova světa, ačkoli nejde o pozici apriori nesprávnou, ale může v kosmickém měřítku naznačovat přítomnost jisté stability a dokonalého statického ekvilibria, což jsou přesně stavy, které Hérakleitos odmítá. Možnost, že jedna ze stran v dynamickém ekvilibriu získá převahu, je právě tím, co ukazuje dynamiku systému jako celku. Má-li svět odpovídat tomuto modelu, nemůže jít o statický systém, tj. svět, který se sice projevuje neustálým bojem, ale celkové masy jeho prvků jsou stále stejné.

Abych tuto výkladovou pozici podpořil argumenty a také konkrétněji vysvětlil, bude nejdříve třeba poukázat na několik skutečností ohledně celkového charakteru Hérakleitova systému. Mám na mysli především jeho částečnou závislost na myšlení jeho předchůdců. Zlomek B 80 představuje jeden z případů, kde lze tento vliv zaznamenat. Pro Anaximandra¹²⁵ ve světě existuje bezpráví mezi živly, které si za ně „platí pokutu a trest podle určení času“ – i přesto, že je mezi živly svár, je nakonec zachováno právo. Hérakleitos, jak správně říká Vlastos,¹²⁶ neříká, že je právo zachováno přesto, ale *právě proto*, že existuje svár. Oba pojmy tak spojuje dohromady; zdá se tedy, že zlomek B 80 skrytě naráží na Anaximandrovo pojetí v kritickém duchu. Časový aspekt této výměny však už není u Hérakleita nijak explicitně vymezen. Synchronní pojetí Hérakleitova systému, které je založeno na statické interpretaci obrazu ze zlomku B 51,¹²⁷ či na interpretaci zlomků B 30, 31, 36 a 76 ve smyslu předem daných poměrů mezi celkovými masami prvků ve světě a jejich simultánní přeměny jednoho ve druhý s ohledem na míry (B 30)¹²⁸ či poměry proměny (B 31), tuto nejasnost interpretuje jednoznačně: Hérakleitos má na mysli simultánní pohyb proměny mezi protiklady v rámci světa jako celku.¹²⁹ V takovém případě nabývá statický obraz luku a lyry platnosti pro svět jako celek. Jenže statický obraz luku a lyry neukazuje, s ohledem na učení o neustálosti

¹²⁴ Srov. *aeizoón* ze zlomku B 30.

¹²⁵ Zlomek B 1, „A z čeho věci vznikají, do toho také zanikají podle nutnosti, neboť si za své bezpráví navzájem platí pokutu a trest podle určení času.“ Př. K.S.

¹²⁶ Vlastos, *OH*, str. 358; tento výklad přejímá také Kahn (*ATH*, např. str. 146 n. a 206 n.).

¹²⁷ Viz např. Guthrie, *HGP*, str. 439 pozn. 3 nebo Kirk, *HCF*, str. 217 n.

¹²⁸ Viz pozn. 75; přikláním se k názoru, že kosmos znamená nejen řád světa, ale i uspořádaný svět.

¹²⁹ Takto uvažuje Vlastos (*OH*, str. 358 nn.) ve svém článku. Obraty ohně ze zlomku B 31 jsou zde vnímány jako poměry, ve kterých jsou celkové masy elementů ve světě; zároveň také představují poměry, ve kterých se neustále elementy přeměňují v sebe navzájem. Simultaneita těchto přechodů je pak vyložena skrze zlomek B 36: oproti Anaximandroví jde o souběžný proces, kdy „v každé chvíli každá z hlavních světových mas ohně, vody a země dává přesně tolik, kolik přijímá, tj. neustále kompenzuje „smrt“, kterou trpí (B 36), smrtí, kterou působí.“ (str. 358) Absence prvku vzduchu naznačuje, že Vlastos pravděpodobně považuje zlomek B 76 za nepravý.

pohybu všech věcí, svět jako celek, ale ukazuje pouze zvláštní případ, kdy je pohyb nezjevný. Jde tedy jen o jedno pojetí harmonie v tomto zlomku obsažené; druhé pojetí nestaví na synchronicitě, ale právě na nevyhnutelném *diachronním* opakování jevů. V tomto smyslu lze číst i zlomky, které zdánlivě slouží jako důkazy pro synchronní model. Mám na mysli především zmiňované zlomky B 30, 31, 36 a 76. Zlomek B 31 svým založením na jednotlivých obrazech přímo nevypovídá nic o souběžném procesu, který by měl probíhat v obou směrech naráz. Odkaz na určení, „jaké bylo dříve, než vznikla země“ připomíná spíše posloupnost stavů. Ve zlomku B 36 popis proměny slovy jako „vznik“ či „zrození“ a „smrt“ naznačuje, že jde spíše o posloupnost – duše musí nejdříve zemřít, aby se mohla posléze z vody zrodit; stejně tak země a voda. Zlomek B 76 ponechávám stranou vzhledem k častým pochybnostem o jeho pravosti,¹³⁰ nicméně bez ohledu na tyto potíže lze tento zlomek vykládat v podobném duchu jak zlomek předchozí. Pohasínání a vzněcování ohně ve zlomku B 30 lze opět interpretovat jako posloupnost – míra zde nemusí znamenat souběžné vyrovnávání, ale může naznačovat jiný druh řádu. Tento řád či zákon ve shodě s Kahnem¹³¹ interpretuji jako nutnou sukcesi protikladných stavů v *čas*e, nikoli jako potřebu neustálého prostorového vyrovnávání v kosmickém měřítku – „vždyživý“ oheň lze stejně dobře popsat jako „vždyzmírající“. Další argumenty na podporu této interpretační pozice lze najít ve zlomcích, které přímo referují o přechodech z jednoho stavu do druhého a zpět v rámci jednoho kontinua. Konkrétně jde například o zlomky B 67 a B 88, které přímo naznačují jistou posloupnost stavů. Podobně i zlomek B 94,¹³² kde slunce nemůže překročit svoje míry – hranice mezi kterými se pohybuje během roku, od slunovratu ke slunovratu.¹³³ Zmínky o velkém roce (A 5 a A 13) a „dobách, co všechno přináší“ (B 100)¹³⁴ opět naznačují, že časový aspekt hrál u Hérakleita stejně jako u Anaximandra důležitou roli.¹³⁵ Pojmy míry (*metra*) či poměřování (*metresthai*), které se pro synchronní výklad zdají být nezbytné, se vyskytují pouze ve zlomcích B 30, 31 a 94, přičemž všechny tyto tři zlomky dovolují i diachronní interpretaci. Naproti tomu zmiňované zlomky B 67, 88, 100 a další naznačují vyrovnávání nikoli simultánně, ale s ohledem na čas.

Důsledkem tohoto pojetí je přirozeně možnost nevyrovnaného poměru prvků v rámci kosmu, neboť zde míra negarantuje ekvilibrium světa jako celku, ale *ekvilibrium* jednotlivých *výchylek v průběhu času*. Společný Logos, který lidé nechápou,¹³⁶ tak představuje určitý *vzorec změny*, kde každá výchylka, už v momentě, kdy se uskutečnila, je na cestě ke zpětnému pohybu. Dynamický obraz luku a lyry je zde tedy aplikován v kosmickém měřítku, přičemž jednota protikladných sil se přímo ukazuje v momentě obratu (*palintropos harmoniē*), kdy jsou oba protiklady přítomny naráz. Statický obraz je pak pouze speciální případ, kdy není tento boj možné vnímat. Toto pojetí zároveň *nevyklučuje simultaneitu změny*, vyrovnávání, *ale nečiní z této změny zákon*; jde v jádru opět pouze o příklad vyrovnaného působení sil, které se mohou manifestovat buď na jednom místě současně, jako v případě luku a lyry, nebo na různých místech, což odpovídá procesu vyrovnávání, který je vlastní synchronní větvi výkladu. Zásadní rozdíl však představuje možnost *ekpyrōsis*, kterou synchronní model vylučuje. Zlomky B 30, 31 a 90 pak mohou sloužit nejen jako popisy proměny prvků v rámci vzniklého světa, ale i jako koncepce kosmogeneze.¹³⁷

¹³⁰ Pro rozbor této otázky viz Kahn, *ATH*, str. 153 nn.; Guthrie, *HGP*, str. 453 zejm. pozn. 2 a další.

¹³¹ *ATH*, 132 nn., zejm. pak str. 147 nn.; interpretace, kterou Kahn podává, se podobá zde uvedeně.

¹³² B 94 „Slunce nepřekročí <své> míry, jinak by je vyhledaly Erínye, pomocnice Díké.“ Př. Z.K.

¹³³ Podrobný výklad viz např. Kahn, *ATH*, str. 159 nn.

¹³⁴ B 100 „[Hranice a oběhy: Slunce, které je jejich dozorcem a strážcem, aby vymezovalo, rozsuzovalo, ukazovalo a vyjevovalo proměny a] doby, které všechno přináší, [jak říká Hérakleitos....]“ Upr. př. Z.K.

¹³⁵ Opačný názor viz např. Vlastos, *OH*, str. 358.

¹³⁶ Viz výše, výklad okolo zlomku B 51 (str. 12 n.).

¹³⁷ Zde přijímám Kahnovu (*ATH*, str.136 n.) teorii o vlivu Anaximenova myšlení na Hérakleita. Zejména pak inspiraci pro oheň jako základní prvek, ze kterého je svět vytvořen. Důvody pro primát ohně mezi ostatními

Proti vesmírnému požáru u Hérakleita existují dva hlavní argumenty. První staví na zlomku B 90. Vykládáme-li Hérakleitovo přirovnání směny ohně za všechno ke směně zboží za zlato doslova, můžeme namítnout, že ve světě je vždy dané množství zboží a dané množství zlata.¹³⁸ Svět by tak byl vnitřně dynamickým ale v každém okamžiku rovnovážným systémem. Základem tohoto obrazu je představa neustávající směny, která je nutně synchronní – kdyby nebyly rozdílné prvky, v tomto případě zlato a zboží, směna by nebyla možná, tudíž rozdílné prvky vždy existují. Argument se tak částečně točí v kruhu – ve stavu, kdy není směna potřeba, kdy je celek zcela homogenní, také není potřeba, aby existovala diverzita. Další možností je prostě říci, že formulace „všechno se směňuje za oheň“ poukazuje na obraty ohně, tj. na to, že všechny věci jsou v jádru ohněm tvořeny, že jsou pouze jeho transformacemi. Rozhodující argument však představuje zlomek B 10. Konečné tvrzení „ze všeho jedno, a z jednoho vše“ (čteno jako sled událostí), lze vykládat jako obecnou paralelu směn ohně, kdy už nejde o směnu, ale o přeměnu.

Druhým argumentem proti je výše citovaná pasáž z Platónova dialogu *Sofistés*.¹³⁹ Rozlišení Hérakleitovy a Empedokleovy nauky zde vyznívá poměrně jednoznačně proti jakékoli možnosti *ekpyrósis*. O jsovcu se zde říká, že „jest množství i jedno a že je udržováno pohromadě nepřátelstvím a přátelstvím. ‘Vždy se totiž rozchází i schází’...“ Parafráze zlomku B 51 je zde však založena opět na statické interpretaci celého obrazu.¹⁴⁰ V podobné souvislosti argumentuje také Kahn;¹⁴¹ tvrdí, že Platón pouze říká, že Hérakleitovo pojetí nutně nevyžaduje nějaké opakující se cykly na rozdíl od pojetí Empedokleova. Za tímto tvrzením se skrývá myšlenka, že Hérakleitovo diachronní pojetí vlastně obsahuje i možnost synchronního – může platit, že se „vždy rozchází i schází“, nicméně je otázka, jestli se schází a rozchází přesně stejně v každou chvíli. Opakování v cyklech je pak, dalo by se říci, možný vedlejší důsledek. Dále lze také uvést zlomek A 10, 2¹⁴² z Aristotela, kde je Hérakleitos, na základě střídavého pohybu světa od vzniku k zániku, zařazen do stejné kategorie s Empedokleem. Množství argumentů, zdá se, nasvědčuje, že dynamické pojetí harmonie může symetricky sloužit ve stejné podobě pro mikro- i makrokosmos.¹⁴³

elementy viz Vlastos, *OH*, str. 362 nn. Dále souhlasím s Kahnem (*ATH*, str. 136), že úplné odmítnutí kosmogeneze jakožto jakékoli možnosti vzniku světa z dřívějšího, jednoduššího stavu bytí (v případě zlomku B 30 však nikoli jako jednorázové stvoření) by bylo pro archaického myslitele takřka nepochopitelné.

¹³⁸ Viz Marcovich, *HGTSC*, str. 295; Guthrie, *HGP*, str. 461; Kirk, *HCF*, str. 337 a 347 nn. a další.

¹³⁹ Viz pozn. 37.

¹⁴⁰ V podobné souvislosti argumentuje také Kahn (*ATH*, str. 150 zejm. pak pozn. 156), když říká, že Platón pouze říká, že Hérakleitovo pojetí nutně nevyžaduje nějaké opakující se cykly na rozdíl od pojetí Empedokleova. Za tímto tvrzením se skrývá myšlenka, že Hérakleitovo diachronní pojetí vlastně obsahuje i možnost synchronního – může platit, že se „vždy rozchází i schází“, nicméně je otázka, jestli se schází a rozchází přesně stejně v každou chvíli. Opakování v cyklech je pak, dalo by se říci, vedlejší důsledek.

¹⁴¹ *ATH*, str. 150 zejm. pak pozn. 156.

¹⁴² A 10, 2 „Všichni tedy říkají, že svět (úranos) je vzniklý, avšak podle jedněch je věčný, poté, co vzniknul, podle jiných je však pomíjivý jako cokoliv jiného, co bylo sestaveno; podle dalších se to děje střídavě, jednou je a jindy zaniká, a že se toto střídání děje stále. Tak je to u Empedoklea z Akragantu a Hérakleita z Efesu.“ Př. Antonín Kolář, ed. Dušan Machovec.

¹⁴³ Otázku konečnosti Hérakleitova světa a případné možnosti existence primární substance, čili ohně, v její čisté podobě „za hranicemi“ světa, nechám, s ohledem na záměr této eseje, stranou. Argumentace pro konečnost Hérakleitova světa viz např. Vlastos, *OH*, str. 365 nn.; argumentace proti viz např. Guthrie, *HGP*, str. 469 nn.

5. Závěr

5.1 Shrnutí argumentace

V průběhu výkladu byly postupně odhaleny určité aspekty Hérakleitova myšlení, které souvisí s naukou o jednotě protikladů a s pojetím boje a pohybu jakožto výchozích a pro celek jeho učení klíčových hledisek. Tyto momenty se pak ukazují na obraze luku a lyry ze zlomku B 51. Pojem *harmonie* zde má obecný dosah, přičemž argumentace snad ukázala, že celý obraz je třeba vykládat primárně, nikoli však jediné, jako obraz dynamický, tedy s ohledem na způsob použití obou nástrojů. Výkyvy strun či tětivy pak slouží jako symbol vnitřního pohybu Hérakleitova kosmu. Tento pohyb je ale ve shodě se zde uvedeným výkladem řízen *nikoli prostorovou* symetrií, kdy se při každé změně mezi elementy okamžitě projeví změna, která první „výchylku“ kompenzuje, *nýbrž symetrií časovou*, kdy každá výchylka bude nutně vyrovnána výchylkou v opačném směru v průběhu času. V tomto směru je tedy, zdá se, Hérakleitovo myšlení závislé na myšlení Anaximandrově. Ztotožněním sváru a práva (čili zákona či Logu), se však Hérakleitos vůči Anaximandrovu pojetí kriticky vymezuje. Diachronní přístup v Hérakleitově filosofii může v rámci světa působit i synchronně, je zde však zachována možnost *ekpyrósisis*, která je u synchronního modelu vyloučena. Samotná možnost takového extrémního stavu je zde vykládána jako důsledek symetrie Hérakleitova systému jako celku. Logos, který je svárem a tedy procesem změny, je vztažen ve stejném smyslu na jednotlivé věci ve světě jako na svět v jeho celkovosti; kdybychom Logos vztáhli pouze na věci ve světě, systém světa jako celku by se mohl jevit jako v určitém ohledu statický a neměnný. Předpoklad neustálého pohybu, který je identifikován se svárem, a Hérakleitův důraz na cyklické střídání jevů tak naznačují, že si s myšlenkou *ekpyrósisis* pravděpodobně zahrával.

Z výše uvedených řádků by měla být zjevná tendence výsledky argumentace lehce zmírnit. Důvodem pro to je fakt, že bez ohledu na množství důvodů pro toto pojetí se v literatuře objevuje i řada opačných pozic, které nejsou apriori nesprávné. Výkladová pozice hájená v této eseji sice zahrnuje jak svět jako celek, tak jeho jednotlivé prvky pod jediný řídicí princip, z množství nejasností a paradoxů, které jsou ve zlomcích přítomny, však zároveň nutně vyplývá, že interpretace pozice harmonie v Hérakleitově systému zůstane vždy do určité míry záležitostí spekulativní. Tento stav je dán především charakterem Hérakleitova myšlení jako celku – jeho záhadný až věstecký styl vyjadřování a různé hry se slovy představují oříšek, který je obtížné rozlousknout pomocí formálního pořádání do kategorií a zařazování pod pojmy, což částečně tvoří obsah vědecké práce. Možná, že sám Hérakleitos hravým způsobem zaklel do svých výroků potřebu uvažovat o věcech, jak jsou; potřebu „prohledat sebe sama“ (B 101)¹⁴⁴ a rozlišovat věci „podle přirozenosti“ (B 1).

¹⁴⁴ B 101 „Prohledal jsem sebe sama.“ Př. Z.K.

5.2 Bibliografie

Články

- Kranz, W., Παλίντροπος ἄρμονίη, in: *Rheinisches Museum* 101, 1958, s. 250-4.
- De Laguna, T., *The Importance of Heraclitus*, in: *The Philosophical Review*, Vol. 30, No. 3, May 1921, pp. 238-254
- De Laguna, T., *The Interpretation of Heraclitus*, in: *The Philosophical Review*, Vol. 31, No. 6, Nov. 1922, pp. 598-601
- Lambropoulou, V., *On Harmony. Etymology, Preplatonic Meanings and Elements*, in: *Platon* 47-48, 1995-96, pp. 178-193.
- Lambropoulou, V., *The concept of Harmony in Greek Thought from Homer to Aristotle 2: Psychology*, in: *Platon* 49, 1997, pp. 271-296.
- Lambropoulou, V., *The Concept of Harmony in Greek Thought from Homer to Aristotle 3: Cosmology*, in: *Platon* 50, 1998, pp. 145-68.
- MacKenzie, M. M., *The Moving Posset Stands Still: Heraclitus Fr. 125*, in: *The American Journal of Philology*, Vol. 107, No. 4, Winter 1986, pp. 542-551
- Marcovich, M., *Heraclitus: Some Characteristics*, in: *Illinois Classical Studies* 7, 1982, pp. 171-88.
- Marcovich, M., *Pseudo-Elias on Heraclitus*, in: *The American Journal of Philology*, Vol. 96, No. 1, Spring 1975, pp. 31-34
- McDiarmid, J. B., *Note on Heraclitus, Fragment 124*, in: *The American Journal of Philology*, Vol. 62, No. 4., 1941, pp. 492-494
- Minar, E. L. jr., *The Logos of Heraclitus*, in: *Classical Philology*, Vol. 34, No. 4, Oct. 1939, pp. 323-341
- Mourelatos, A. P. D., *Heraclitus, FR. 114*, in: *The American Journal of Philology*, Vol. 86, No. 3, Jul. 1965, pp. 258-266
- Mouraviev, S. N., *Moving Posset Once Again: Heraclitus Fr. B 125 in Context*, in: *Classical Quarterly* 46, 1996, pp. 34-43
- Popper, K. R., *Kirk on Heraclitus, and on Fire as the Cause of Balance*, in: *Mind, New Series*, Vol. 72, No. 287, Jul. 1963, pp. 386-392
- Shipton, K. M. W., *Heraclitus fr. 10: A Musical Interpretation*, in: *Phronesis* 2/30, 1985, pp. 111-130
- Jones, H., *Heraclitus: Fragment 10*, in: *Archaiognósia* 5, 1990, pp. 21-28
- Snyder, J. M., *The Harmonia of Bow and Lyre in Heraclitus Fr. 51 DK*, in: *Phronesis* 29, 1984, pp. 91-5.
- Van der Ben, N., *Theophrastus, De Vertigine, Ch. 9, and Heraclitus Fr. 125*, in: *The American Journal of Philology*, Vol. 109, No. 3, Autumn 1988, pp. 397-401
- Vlastos, G., *On Heraclitus*, in: *American Journal of Philology* 76, 1955, str. 337-68

Monografie

Guthrie, W. K. C., *A History of Greek Philosophy I.*, Cambridge University Press, Cambridge 1962, ISBN 0-521-29420-7

Marcovich, M., *Heraclitus, Greek Text with a Short Commentary*, The Los Andes University Press, Merida, Venezuela 1967

Kahn, C. H., *The Art and Thought of Heraclitus*, Cambridge University Press, Cambridge, Cambridge 1979, ISBN 0-521-28645-X

Kirk, G. S., *Heraclitus: The Cosmic Fragments*, Cambridge University Press, Cambridge 1954

Kirk, G. S., Raven, J. E., Schofield, M., *Předsókratovští filosofové*, př. Filip Karfík, Petr Kolev, Tomáš Vítek, OIKOYMENH, Praha 2004, ISBN 80-7298-110-2

Kratochvíl, Z., *Délský potápěč k Hérakleitově řeči*, Herrmann & synové, Praha 2006, ISBN 80-87054-00-8

Špaňár, J., *Herakleitos z Efesu*, Tatran, Bratislava 1985

Prameny

Aristotelés, *Metafyzika*, př. Antonín Kříž, Petr Rezek, Praha 2003

Aristotelés, *Fyzika*, př. Antonín Kříž, Rezek, Praha 1996

Aristotelés, *Rétorika*, in: *Rétorika; Poetika*, př. Antonín Kříž, Rezek, Praha 1999

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker I*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1934

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker II*, Weidmannsche Buchhandlung, Berlin 1935

Diels, H., Kranz, W., *Die Fragmente der Vorsokratiker III*, Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, Berlin 1937

Díogenés Laertios, *Životy, názory a výroky proslulých filosofů*, př. Antonín Kovář, Nová tiskárna, Pelhřimov 1995

Homéros, *Ílias*, př. Otmar Vaňorný, Rezek, Praha 1996

Homéros, *Odysseia*, př. Otmar Vaňorný, Rezek, Praha 1996

Platón, *Kratylos*, in: *Platónovy spisy, Svazek I.*, př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Faidón*, in: *Platónovy spisy, Svazek I.*, př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Theaitétos*, in: *Platónovy spisy, Svazek I.*, př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Sofisté*, in: *Platónovy spisy, Svazek I.*, př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Symposion*, in: *Platónovy spisy, Svazek II.*, př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Menón*, in: Platónovy spisy, Svazek III., př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Ústava*, in: Platónovy spisy, Svazek IV., př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Platón, *Tímaios*, in: Platónovy spisy, Svazek IV., př. František Novotný, OIKOYMENH, Praha 2003

Svoboda, K., *Zlomky před Sokratovských myslitelů*, Státní pedagogické nakladatelství, Praha 1989

Metoda

Gadamer, H. G., *Problém dějinného vědomí*, přel. J. Němec a J. Sokol, FILOSOFIA – nakladatelství Filozofického ústavu AV ČR, Praha 1994

Gadamer, H. G., *Wahrheit und Methode*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1965

Slovníky

Liddell, H. G., Scott, R., Jones, H. S., *A Greek-English Lexicon*, Clarendon Press, Oxford 1996, ISBN 0-19-864226-1

Spolupracovníci Antické knihovny, *Slovník antické kultury*, Svoboda, Praha 1974

5.3 Příloha

Použité zlomky řady B podle DK v překladu Zdeňka Kratochvíla

B 1

- 1 Vůči řeči platné vždy nechápaví jsou lidé,
jak předtím než ji slyšeli,
- 3 tak poté, co uslyší prvně.

- Ačkoliv se všechno děje podle této řeči,
- 5 podobají se nezkušeným,
když zakoušejí taková slova i díla,
 - 7 jak je já vykládám,
když každé rozlišuji podle přirozenosti
 - 9 a ukazuji, jak se to s nimi má.

- Ostatním lidem však zůstává skryto, co dělají, když bdí,
11 tak jako zapomínají, <co dělají,> když spí.

- 1 τοῦ δὲ λόγου τοῦδ' ἔοντος αἰεὶ ἀξύνετοι γίνονται ἄνθρωποι
καὶ πρόσθεν ἢ ἄκουσαι
- 3 καὶ ἀκούσαντες τὸ πρῶτον·

- γινομένων γὰρ πάντων κατὰ τὸν λόγον τόνδε,
- 5 ἀπείροισιν εἰκόασι
πειρώμενοι καὶ ἐπέων καὶ ἔργων
 - 7 τοιούτων ὁκοίων ἐγὼ διηγέομαι
κατὰ φύσιν διαιρέων ἕκαστον
 - 9 καὶ φράζων ὅπως ἔχει·

- τοὺς δὲ ἄλλους ἀνθρώπους λαμβάνει ὁκόσα ἐγερθέντες ποιῶσιν
11 ὅκωσπερ ὁκόσα εὐδοντες ἐπιλαμβάνονται.

B 2

- 1 [Pročež Hérakleitos výslovně poukazuje na to,
že všechno konáme a myslíme díky účasti na božské řeči,
- 3 když krátce poté ještě připojuje:]

Proto je třeba následovat to společné,

- 5 [⟨protože xynos znamená iónsky společné⟩, xynos je tak ⟨totéž, co⟩ koinos].

- Ačkoliv je řeč společná,
- 7 žijí běžní lidé tak, jako kdyby měli své vlastní vědomí.

- 1 [διὰ τούτων γὰρ ῥητῶς παραστήσας,

- 3 ὅτι κατὰ μετοχὴν τοῦ θεοῦ λόγου πάντα πράττομέν τε καὶ νοοῦμεν,
3 ὀλίγα προδιελθὼν ἐπιφέρει:]

διὸ δεῖ ἔπεσθαι τῷ <ξυνῶ,

- 5 [τουτέστι τῷ > κοινῶ, ξυνὸς γὰρ ὁ κοινός.]

- τοῦ λόγου δ' εἶδος ξυνοῦ
7 ζῶουσιν οἱ πολλοὶ ὡς ἰδίαν ἔχοντες φρόνησιν.

B 9

- 1 Oslové by si vybrali spíše podestýlku nežli zlato.
1 ὄνους σύρματ' ἂν ἐλέσθαι μάλλον ἢ χρυσόν.

B 10

- 1 Spojitosti:
celé a necelé, shodné a neshodné,
3 souzvučné a nesouzvučné,
a ze všeho jedno, a z jednoho vše.
1 συνάψεις
ὅλα καὶ οὐχ ὅλα, συμφερόμενον διαφερόμενον,
3 συναῖδον διᾶδον,
καὶ ἐκ πάντων ἓν καὶ ἐξ ἑνὸς πάντα.

B 17

- 1 Běžní lidé si neuvědomují věci takové, jaké jsou, když se s nimi setkávají;
ani když se o nich poučí, nerozpoznávají je;
3 ale sami pro sebe se domnívají.
1 οὐ [γὰρ] φρονέουσι τοιαῦτα πολλοί, ὁκοίοις ἐγκυρέουσιν,
οὐδὲ μαθόντες γινώσκουσιν,
3 ἐωυτοῖσι δὲ δοκέουσι.

B 23

- 1 Neznali by jméno Diké,
kdyby nebylo těchto věcí.
1 Δίκης ὄνομα οὐκ ἂν ἤδησαν,
εἰ ταῦτα μὴ ἦν.

B 30

- 1 Svět, stejný pro všechny,
neutvořil žádný z bohů ani z lidí
- 3 - ale byl vždy a je a bude -
vždyživý oheň,
- 5 vzněcující se s ohledem na <svoje> míry a pohasínající s ohledem na <svoje> míry.

- 1 κόσμον, τὸν αὐτὸν ἀπάντων,
οὔτε τις θεῶν οὔτε ἀνθρώπων ἐποίησεν,
- 3 ἀλλ' ἦν ἀεὶ καὶ ἔστιν καὶ ἔσται
πῦρ ἀείζωον
- 5 ἀπτόμενον μέτρα καὶ ἀποσβεννύμενον μέτρα.

B 31

- 1 [Že jej však <svět> považoval také za vzniklý a za podléhající zkáze,
to připomínají následující slova:]
- 3 Obraty ohně - nejprve moře;
<obraty> moře - zpola země, zpola blýskavice.
- 5 [To říká v tom smyslu, že vlivem logu a boha, který všechno uspořádává,
se oheň skrze vzduch obrací ve vlhkost,
- 7 a to jako v semeno uspořádání světa, které nazývá mořem.
Z něho <z ohně ?> pak znovu vzniká země a nebe a věci, které k nim přináležejí.
- 9 Jak se znovu navrácí a vzněcuje,
to zřetelně vyjadřuje těmito slovy:]
- 11 Moře se rozlévá a poměříje se vůči témuž určení,
jaké bylo dříve, než vznikla země.

- 1 [ὅτι δὲ καὶ γενητὸν καὶ φθαρτὸν αὐτὸν εἶναι ἔδογματιζεν,
μηνύει τὰ ἐπιφερόμενα:]
- 3 πυρὸς τροπαὶ· πρῶτον θάλασσα,
θαλάσσης δὲ τὸ μὲν ἥμισυ γῆ, τὸ δὲ ἥμισυ πρηστήρ,
- 5 [δυνάμει γὰρ λέγει, ὅτι πῦρ ὑπὸ τοῦ διοικοῦντος λόγου καὶ θεοῦ
τὰ σύμπαντα δι' ἀέρος τρέπεται εἰς ὑγρὸν,
- 7 τὸ ὡς σπέρμα τῆς διακοσμήσεως, ὃ καλεῖ θάλασσαν·
ἐκ δὲ τούτου αἴθις γίνεται γῆ καὶ οὐρανὸς καὶ τὰ ἐμπεριεχόμενα.
- 9 ὅπως δὲ πάλιν ἀναλαμβάνεται καὶ ἐκκυροῦται,
σαφῶς διὰ τούτων δηλοῖ.]
- 11 θάλασσα διαχέεται καὶ μετρέεται εἰς τὸν αὐτὸν λόγον
ὁκοῖος πρῶτον ἦν ἢ γενέσθαι γῆν.

B 34

- 1 Když nechápaví uslyší,
podobají se hluchým;
3 výrok jim dosvědčuje:
jsouce zde, jsou nepřítomní.

- 1 ἀξύνετοι ἀκούσαντες
κωφοῖσιν εἰκασί·
3 φάτις αὐτοῖσι μαρτυρεῖ
παρεόντας ἀπεῖναι.

B 36

- 1 Pro duše je smrt stát se vodou,
pro vodu je smrt stát se zemí;
3 ze země pak vzniká voda
a z vody duše.

- 1 ψυχῆσιν θάνατος ὕδωρ γενέσθαι,
ὕδατι δὲ θάνατος γῆν γενέσθαι·
3 ἐκ γῆς δὲ ὕδωρ γίνεται,
ἐξ ὕδατος δὲ ψυχή.

B 40

- 1 Mnohoučenost rozumu nenaučí:
jinak by byla naučila Hésioda i Pýthagoru
3 a dále Xenofana a Hekataia.

- 1 πολυμαθίη νόον οὐ διδάσκει
Ἡσίοδον γὰρ ἂν ἐδίδαξε καὶ Πυθαγόρην,
3 αὐτίς τε Ξενοφάνεά τε καὶ Ἑκαταῖον.

B 41

- 1 To jedno moudré:
věděť, že dŭmysl †...† řídí všechno skrze vše.

- 1 ἐν τὸ σοφόν·
ἐπίστασθαι γνώμην †ότε† κυβερνήσαι πάντα διὰ πάντων.

B 50

1 [Hérakleitos tedy praví, že všechno je

rozdělené nerozdělené,

3 zrozené nezrozené,
smrtné nesmrtelné,

5 řeč život,
otec syn,

7 bůh spravedlivý.]

Jestliže vyslechli ne mě, nýbrž řeč, je moudré, aby souhlasili,

9 že všechno jest jedno;

[říká Hérakleitos.]

1 [Ἡράκλειτος μὲν οὖν φησὶν εἶναι τὸ πᾶν
διαίρετόν ἀδιαίρετον,

3 γενητὸν ἀγένητον,
θνητὸν ἀθάνατον,

5 λόγον αἰῶνα,
πατέρα υἱόν,

7 θεὸν δίκαιον.]

οὐκ ἔμοῦ, ἀλλὰ τοῦ λόγου ἀκούσαντας ὁμολογεῖν σοφὸν ἔστιν

9 ἔν πάντα εἶναι,

[ὁ Ἡράκλειτός φησι.]

B 53

1 Zápas je všech otec, všech král:

jedny předvádí jako bohy, jiné jako lidi;

3 jedny činí otroky, jiné svobodnými.

1 πόλεμος πάντων μὲν πατήρ ἐστι, πάντων δὲ βασιλεύς,
καὶ τοὺς μὲν θεοὺς ἔδειξε, τοὺς δὲ ἀνθρώπους,

3 τοὺς μὲν δούλους ἐποίησε, τοὺς δὲ ἐλευθέρους.

B 55

1 Čeho se týká vidění, slyšení, učení, [to jest smysly,]
to, [říká,] já nadevše ctím,

3 [a nikoliv to, co je nezjevné.]

1 ὅσων ὄψις ἀκοὴ μάθησις [τουτέστι τὰ ὄργανα,]
ταῦτα, [φησιν,] ἐγὼ προτιμέω,

3 [οὐ τὰ ἀφανῆ προτιμήσας.]

B 57

1 Hésiodos, učitel velmi mnohých:
vědí o něm, že velmi mnoho ví,
3 on, který nepoznal, jak je to se dnem a nocí:
jsou totiž jedno.

1 διδάσκαλος πλείστων Ἡσίοδος·
τοῦτον ἐπίστανται πλείστα εἰδέναι,
3 ὅστις ἡμέρην καὶ εὐφρόνην οὐκ ἐγίνωσκεν·
ἔστι γὰρ ἓν.

B 58

1 Ačkoliv lékaři nemocné řezou, pálí a všemožně ošklivě mučí,
přesto si stěžují,
3 že od nich nedostávají nijak přiměřenou mzdu,
když toto způsobují:
5 dobra i nemoci.

1 οἱ ἰατροὶ τέμνοντες, καίοντες, πάντη βασανίζοντες κακῶς
τοὺς ἀρρωστούντας, ἐπαιτιῶνται
3 μηδὲν ἄξιον μισθὸν λαμβάνειν παρὰ τῶν ἀρρωστούντων,
ταῦτα ἐργαζόμενοι,
5 τὰ ἀγαθὰ καὶ τὰς νόσους.

B 59

1 Cesta na mykacím stroji,
rovná i křivá,
3 [neboť nástroj zvaný šnek, který je součástí mykacího stroje,
se otáčí rovně i křivě:
5 pohybuje se totiž současně vzhůru a v kruhu]

je jedna a táž.

1 γναφείῳ ὁδὸς
εὐθεῖα καὶ σκολιή
3 [ἢ τοῦ ὄργανου τοῦ καλουμένου κοχλίου ἐν τῷ γναφείῳ
περιστροφή εὐθεῖα καὶ σκολιή·
5 ἄνω γὰρ ὁμοῦ καὶ κύκλῳ περιέρχεται]

μία ἐστί, [φησί,] καὶ ἡ αὐτή.

B 60

1 Cesta nahoru-dolů,
jedna a táž.

1 ὁδός ἄνω κάτω
μία καὶ ὡυτή

B 61

1 Moře:
voda nejčistší i nejposkvrněnější;
3 pro ryby pitná a životodárná,
pro lidi nepitná a zhoubná.

1 θάλασσα:
ὔδωρ καθαρώτατον καὶ μιαρώτατον·
3 ἰχθύσι μὲν πότιμον καὶ σωτήριον,
ἀνθρώποις δὲ ἄποτον καὶ ὀλέθριον.

B 62

1 Nesmrtelní jsou smrtelní,
smrtelní jsou nesmrtelní:
3 jedni žijí smrt těch druhých,
druzí umírají život těch prvních.

Doslovný překlad: Nesmrtelní smrtelní, ...

1 ἀθάνατοι θνητοὶ
θνητοὶ ἀθάνατοι,
3 ζῶντες τὸν ἐκείνων θάνατον,
τὸν δὲ ἐκείνων βίον τεθνεῶτες.

B 67

1 Bůh:
den noc,
3 zima léto,
zápas mír,
5 nasycení hlad.

[Veškeré protiklady:

7 Tato Mysl <zde > -]

Proměňuje se právě tak,
9 jako když se smísí s kadidly,
nazývá se podle vůně každého z nich.

1 ὁ θεός·
ἡμέρη εὐφρόνη,
3 χειμῶν θέρος,
πόλεμος εἰρήνη,
5 κόρος λῖμος

[τάναντία ἅπαντα·
7 οὗτος ὁ νοῦς,]

ἀλλοιοῦται δὲ ὄκωσπερ
9 ὁπόταν συμμιγῆ θυώμασιν,
ὀνομάζεται καθ' ἡδονὴν ἐκάστου.

B 76

1 Smrt země je stát se vodou
a smrt vody je stát se vzduchem,
3 a <smrtí> vzduchu, <stát se> ohněm,
a naopak.

1 γῆς θάνατος ὕδωρ γενέσθαι
καὶ ὕδατος θάνατος ἀέρα γενέσθαι
3 καὶ ἀέρος πῦρ
καὶ ἔμπαλιν.

B 78

1 Lidská povaha nemá záměry,
božská však má.

1 ἦθος γὰρ ἀνθρώπειον μὲν οὐκ ἔχει γνώμας,
θεῖον δὲ ἔχει·

B 80

1 Je třeba vědět, že zápas je společný,
a právo je sporem,
3 a všechno vzniká sporem
a nutností.

1 εἰδέναι δὲ χρὴ τὸν πόλεμον ἐόντα ξυνόν,
καὶ δίκην ἔριν,
3 καὶ γινόμενα πάντα κατ' ἔριν
καὶ χρεῶν.

B 81

- 1 [... příchod řečníků...
<ο Πύθαγορονι>]
- 3 Je vůdce podvodníků.

- 1 [... ἡ τῶν ῥητόρων εἰσαγωγή ...]
κοπίδων ἐστὶν ἀρχηγός.

B 88

- 1 Totéž je uvnitř:
živé i mrtvé,
- 3 probuzené i spící,
mladé i staré.
- 5 Jedno je převrácením toho druhého,
a to druhé zas převrácením toho prvního.

- 1 ταὐτό γ' ἐνὶ
ζῶν καὶ τεθνηκός
- 3 καὶ <τὸ> ἐγρηγορός καὶ τὸ καθεῦδον
καὶ νέον καὶ γηραιόν·
- 5 τάδε γὰρ μεταπεσόντα ἐκεῖνά ἐστι,
κἀκεῖνα πάλιν μεταπεσόντα ταῦτα.

B 90

- 1 Všechno se směňuje za oheň
a oheň za všechno,
- 3 jako zboží za zlato
a zlato za zboží.

- 1 πυρός τε ἀνταμείβηται πάντα [φησὶν ὁ Ἡράκλειτος]
καὶ πῦρ ἀπάντων,
- 3 ὅκωσπερ χρυσοῦ χρήματα
καὶ χρημάτων χρυσός,

B 92

- 1 Když Sibylla šílejícími ústy vykřikuje výroky, jež [podle Hérakleita]
nejsou k smíchu,
- 3 nejsou líbivé,

- ani přijemné,
 5 působením boha dosahuje hlasem tisíce let.
- 1 Σίβυλλα δὲ μαινομένῳ στόματι [καθ' Ἡράκλειτον]
 ἀγέλαστα
 3 καὶ ἀκαλλώπιστα
 καὶ ἀμύριστα
 5 φθεγγομένη χιλίων ἐτῶν ἐξικνεῖται τῇ φωνῇ διὰ τὸν θεόν.

B 93

- 1 Vládce, jehož věštírna je v Delfách:
 ani nemluví,
 3 ani neskrývá,
 nýbrž dává znamení.
- 1 ὁ ἄναξ, οὗ τὸ μαντεῖόν ἐστι τὸ ἐν Δελφοῖς,
 οὔτε λέγει
 3 οὔτε κρύπτει
 ἀλλὰ σημαίνει.

B 94

- 1 Slunce nepřekročí <své> míry,
 jinak by je vyhledaly Erínye,
 3 pomocnice Diké.
- 1 ἥλιος γὰρ οὐχ ὑπερβήσεται μέτρα·
 εἰ δὲ μή, Ἐρινύες
 3 μιν Δίκης ἐπίκουροι ἐξευρήσουσιν.

B 101

- 1 Prohledal jsem sebe sama.
- 1 ἐδιζησάμην ἐμεωυτόν.

B 103

- 1 Společný je počátek a konec na obvodu kruhu.
- 1 ξυνὸν [γὰρ] ἀρχὴ καὶ πέρας ἐπὶ κύκλου περιφερείας.

B 106

- 1 [Hérakleitos vyčítal Hésiodovi,
že rozděloval dny na dobré a špatné,
3 neboť nerozpoznal, že]

přirozenost každého dne je jedna.

- 1 [...Ἡράκλειτος ἐπέπληξεν Ἡσιόδῳ,
τὰς μὲν <sc. ἡμέρας> ἀγαθὰς ποιουμένῳ τὰς δὲ φαύλας,
3 ὡς ἀγνοοῦντι]

φύσιν ἡμέρας ἀπάσης μίαν οὔσαν

B 107

- 1 Špatnými svědky jsou lidem oči a uši,
když mají barbarské duše.

- 1 κακοὶ μάρτυρες ἀνθρώποισιν ὀφθαλμοὶ καὶ ὠτα
βαρβάρους ψυχὰς ἐχόντων,

B 108

- 1 Ačkoliv jsem slyšel řeči mnohých,
žádná z nich nepřichází k tomu, aby rozpoznala,
3 co je moudré a od všeho oddělené.

- 1 Ὅκόσῳ λόγους ἤκουσα,
οὐδεὶς ἀφικνέεται ἐς τοῦτο, ὥστε γινώσκειν
3 ὅ τι σοφὸν ἐστὶ πάντων κεχωρισμένον.

B 110

- 1 Není lepší, když se lidem stává, cokoliv chtějí.

- 1 Ἀνθρώποισι γίνεσθαι ὅκόσα θέλουσιν, οὐκ ἄμεινον.

B 114

- 1 Když mluvíme s rozumem,
je třeba se posilovat tím, co je společné všem,
3 tak jako obec zákonem, a ještě silněji.

Vždyť všechny lidské zákony jsou živeny jedním božským,
5 neboť vládne tak, jak dalece chce,
a vystačí pro všechny a <ještě> vyniká.

1 ξὺν νόῳ λέγοντας
ἰσχυρίζεσθαι χρή τῷ ξυνῶ πάντων,
3 ὅκωσπερ νόμῳ πόλις καὶ πολὺ ἰσχυροτέρως.
τρέφονται γὰρ πάντες οἱ ἀνθρώπειοι νόμοι ὑπὸ ἐνὸς τοῦ θεοῦ.
5 κρατεῖ γὰρ τοσοῦτον ὀκόσον ἐθέλει
καὶ ἔξαρκεῖ πᾶσι καὶ περιγίνεται.

B 123

1 Přírozenost se ráda skrývá.

1 φύσις [δὲ καθ' Ἡράκλειτον] κρύπτεσθαι φιλεῖ.

B 124

1 Jako hromada ledabyle nasypných věcí je nejkrásnější svět.

1 ὥσπερ σάρμα εἰκῆ κεχυμένων ὁ κάλλιστος [φησὶν Ἡράκλειτος], [ὁ] κόσμος.

B 126

1 Chladné se zahřívá,
horké se ochlazuje,
3 vlhké se vysušuje,
seschlé se zvlhčuje.

1 τὰ ψυχρὰ θέρεται,
θερμὸν ψύχεται,
3 ὑγρὸν ἀρραίνεται,
καρφαλέον νοτίζεται.

B 129

1 Pýthagorás, syn Mnésarchũv,
provozoval zkoumání nejhrořlivěji ze všech lidí,
3 a vybrav si tato sepsání,
vytvořil si svoji moudrost: mnohoučenost, zběhlost ve špatnosti.

1 Πυθαγόρης Μνησάρχου
ἱστορίην ἡσκησεν ἀνθρώπων μάλιστα πάντων

- 3 καὶ ἐκλεξάμενος ταύτας τὰς συγγραφὰς
ἐποίησατο ἑαυτοῦ σοφίην, πολυμαθείην, κακοτεχνίην.